

Χρηματοδότηση Εξοπλισμών στην Ελλάδα Παραμονές του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου (1935–1940)

Κωνσταντίνος Δ. Βλάσσης

ΣΥΝΟΨΗ

Όταν μετά την άνοδο του αναθεωρητή Adolf Hitler στην γερμανική Καγκελαρία, ο ελληνικός πολιτικός κόσμος άρχισε να αντιλαμβάνεται την ανάγκη της κατά προτεραιότητα ενίσχυσης των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων, το μέγα πρόβλημα που υφίστατο ήταν αυτό της χρηματοδότησης. Το όλο ζήτημα έπρεπε να εξεταστεί στο πλαίσιο της γνωστής ανάγκης εξεύρεσης συναλλάγματος για αγορές υλικών από τις ξένες αγορές, όπως και της νωπής ακόμη πτώχευσης του 1932. Οι περιστάσεις απαιτούσαν την λήψη άμεσων αποφάσεων, όμως τόσο η δυσμενής διεθνώς οικονομική θέση της Ελλάδας, όπως και το ρευστό πολιτικό σκηνικό στο εσωτερικό της, δεν προσέφεραν αυτονόητα την αναγκαία ταχύτητα στις κινήσεις και λήψη αποφάσεων, τόσο σε επίπεδο κυβέρνησης, όσο και Επιτελείων.

Λέξεις κλειδιά: Εξοπλισμοί, Εξοπλιστικά Προγράμματα, Εξοπλιστική Πολιτική, Επιτελεία, Ένοπλες Δυνάμεις, Χρηματοδότηση, Clearing, Συνάλλαγμα, Καπνά.

Σκοπός

Από την στιγμή που και η ελληνική πολιτική ηγεσία αντελήφθη και αποδέχθηκε την ανάγκη αφιέρωσης πιστώσεων προς εκσυγχρονισμό των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων, το ενδιαφέρον στράφηκε στην εύρεση και αξιοποίηση χρηματοδοτικών εργαλείων και διμερών συμφωνιών για την εξασφάλιση πόρων. Η παρούσα μελέτη παρουσιάζει συνοπτικά τις προσπάθειες που αναλήφθηκαν σε αυτήν την κατεύθυνση από τις ελληνικές κυβερνήσεις την περίοδο 1935–1940 και τα εμπόδια που έπρεπε να ξεπεραστούν.

Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922, η Ελλάδα μόνο μετά το 1927 γνώρισε μια περίοδο πολιτικής σταθερότητας και οικονομικής περισυλλογής με τον σχηματισμό της Οικουμενικής Κυβέρνησης Ζαΐμη, στην οποία συμμετείχαν όλα τα κόμματα. Ωστόσο, από τα τέλη του 1931 η χώρα επλήγη από την διεθνή οικονομική κρίση και κήρυξε πτώχευση στις αρχές του επόμενου έτους. Επιπλέον, από το 1935 το ρευστό πολιτικό σκηνικό που επικράτησε οδήγησε σε μια ανησυχητική κατάσταση, ιδίως αν ληφθεί υπόψιν η διεθνής αναταραχή που άρχισε να εκδηλώνεται από τον αναθεωρητισμό που εξέπεμπε η Γερμανία.

Πράγματι, από τα τέλη του 1933 με την άνοδο στην Καγκελαρία του εθνικοσοσιαλιστή Adolf Hitler η Ευρώπη εισήλθε σε μια μόνιμη περιδίνηση αβεβαιότητας,

ενώ και η φασιστική Ιταλία του Benito Mussolini στα τέλη του 1935 επενέβη στρατιωτικά καταλαμβάνοντας την Αιθιοπία.

Το διάστημα που προηγήθηκε κι ενώ η ιταλοαιθιοπική κρίση εξελισσόταν, Μεγάλη Βρετανία και Γαλλία επιχείρησαν να προλάβουν την ρήξη, επιθυμώντας να μην δυσαρεστήσουν την Ιταλία, η οποία δυνητικά θα μπορούσε να στραφεί προς την Γερμανία. Την συγκεκριμένη περίοδο, η Ελλάδα είχε στενές επαφές με την πολιτικο-στρατιωτική ηγεσία της Μεγάλης Βρετανίας, καθώς σε περίπτωση επέκτασης του πολέμου στην Μεσόγειο, η Αθήνα θεωρούσε πως αναπόφευκτα θα ενεπλέκετο κι αυτή, οπότε επιθυμούσε να εξασφαλίσει την στρατιωτική υποστήριξη της Μεγάλης Δύναμης. Η ανάγκη ήταν επείγουσα, δεδομένου ότι οι Ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις δεν είχαν υποστηριχθεί τα προηγούμενα χρόνια βάσει μιας συνεπούς εξοπλιστικής πολιτικής, με αποτέλεσμα να υστερούν τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά με τα τότε σύγχρονα δεδομένα.

Ενώ στην Ελλάδα φάνηκε πως το σύνολο του πολιτικού κόσμου επέδειξε μια αξιοσημείωτη συναίνεση στην ανάγκη για εκσυγχρονισμό των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων, το μεγάλο πρόβλημα ήταν η εξεύρεση των οικονομικών πόρων, με αποτέλεσμα να διαρρεύσει πολύτιμος χρόνος έως ότου εγκαινιαστεί μια συστηματική πολιτική εξοπλισμών. Την προσπάθεια αυτή δυσχέραινε και το γεγονός ότι πλέον σε παγκόσμιο επίπεδο, όλες οι χώρες είχαν στραφεί σε μια ξέφρενη κούρσα εξοπλισμών, διαβλέποντας την αναπόφευκτη μεγάλη σύγκρουση, της οποίας η έκρηξη ολοένα φαινόταν να πλησιάζει. Σε κάθε περίπτωση μετά την επιβολή της δικτατορίας στις 4 Αυγούστου 1936, ο επανεφοδιασμός των Ενόπλων Δυνάμεων συνεχίστηκε με εντατικό ρυθμό.

Ήταν καιρός, καθώς η Γερμανία προχωρούσε στα πρώτα αναθεωρητικά βήματα, αφού εντός του 1934 αποχώρησε και από την Κοινωνία των Εθνών που υποτίθεται μέσω αυτού του διεθνούς οργανισμού συνεργασίας θα εξασφαλιζόταν η πολυπόθητη σταθερότητα και ειρήνη. Το 1936 η Γερμανία ενσωμάτωσε την Αυστρία, ενώ το 1937 η Ιταλία προσχώρησε στον Άξονα Γερμανίας-Ιαπωνίας. Το 1938 η Τσεχοσλοβακία ήταν η σειρά της για να προσαρτηθεί στην Γερμανία, ενώ την άνοιξη του 1939 η Ιταλία κατέλαβε την Αλβανία.

Η γερμανική επίθεση στην Πολωνία, βρήκε την Ελλάδα να έχει προωθήσει σε σημαντικό βαθμό το εξοπλιστικό της πρόγραμμα, έχοντας καταφέρει να εξεύρει λύσεις στην ανάγκη χρηματοδότησής του. Η ιταλική επίθεση της Ιταλίας κατά της Ελλάδας δεν την βρήκε ανέτοιμη.

Οικονομία και συναλλαγματική κατάσταση

Στα μέσα του 1935, σε συνεδρίαση του Ανωτάτου Πολεμικού Συμβουλίου οι Αρχηγοί των Κλάδων των Ενόπλων Δυνάμεων, ενημέρωναν την κυβέρνηση Παναγή Τσαλδάρη για «την τελείαν ανεπάρκειαν των πολεμικών δυνάμεων [της Ελλάδας] προς εκτέλεσιν του προορισμού των», συμπληρώνοντας πως η «επαρκής πολεμική οργάνωσις της Χώρας, όπως αυτή ανταποκριθή εις πάσαν τυχόν παρουσιασθησομένην περίστασιν», απαιτούσε για τους Κλάδους των Ενόπλων Δυνάμεων ποσό άνω των 20 δισεκατομμυρίων δραχμών.¹ Τον Ιούλιο του 1935 και τον Ιανουάριο του 1936, σε δύο συνεδριάσεις του Ανωτάτου Συμβουλίου Εθνικής Αμύνης (ΑΣΕΑ) η πολιτικο-στρατιωτική ηγεσία, επί κυβερνήσεων Τσαλδάρη και Δεμερτζή αντίστοιχα, οριστικοποίησε τις συνολικές πιστώσεις που θα

¹ Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας/Ελληνικό Λογοτεχνικό & Ιστορικό Ίδρυμα, (ΜΙΕΤ/ΕΛΙΑ), Αρχείο Σοφοκλή Δούσμανη, Φ. 11, Ανώτατο Πολεμικό Συμβούλιο, *Πρακτικόν υπ' αριθ. 3*, 16 Ιουλίου 1935.

παρέχονταν στους Κλάδους των Ενόπλων Δυνάμεων, συνολικού κόστους 6,05 δισεκατομμυρίων δραχμών, εντός 2ετίας.² Οι πιστώσεις προορίζονταν να καλύψουν στο μεγαλύτερο μέρος τους, ανάγκες εισαγωγής υλικών από τις αγορές του εξωτερικού. Υπολογιζόταν, ότι μόνο ένα ποσό 1,84 δισεκατομμυρίων δραχμών, θα εδαπανάτο στο εσωτερικό σε δραχμές.³ Προκειμένου να εξευρεθεί η χρηματοδότηση του προγράμματος, σχεδιαζόταν τα 2,9 δισεκατομμύρια να καλυφθούν από τις πιστώσεις του Προϋπολογισμού κατά τα επόμενα 4 έτη, να συναφθεί δάνειο 896 εκατομμυρίων από την Τράπεζα της Ελλάδας (ΤτΕ) και το υπόλοιπο ποσό των 2,335 δισεκατομμυρίων (περίπου 57,5 εκατομμύρια μάρκα) να καλυφθεί από διμερή συμφωνία με την Γερμανία, οπότε και θα ήταν δυνατή για την κάλυψη μέρους αυτού, η αξιοποίηση του ενεργητικού υπέρ της Ελλάδας που παρουσίαζε το ελληνογερμανικό συμψηφιστικό εμπόριο (clearing). Αυτό, κατά τα τέλη του 1935 ανερχόταν σε 32 εκατομμύρια μάρκα (περίπου 1,296 δισεκατομμύρια δραχμές).⁴

Το μείζον πρόβλημα, της εξεύρεσης συναλλάγματος, εξαρτιόταν από την οικονομική κατάσταση της χώρας και συνδυαζόταν ευθέως με την δυνατότητα πρόσβασης στις διεθνείς τραπεζικές αγορές, δηλαδή την χρηματοπιστωτική πίστη του κράτους, η οποία είχε υπονομευθεί καίρια από την στάση πληρωμών του 1932. Μετά την κήρυξη χρεοστασίου από την 1^η Μαΐου 1932, η κυβέρνηση αποφάσισε να παύσει την αποπληρωμή των ετησίων τοκοχρεολυσίων, περιορίζομενη αποκλειστικά στους τόκους. Καθώς η Ελλάδα εισήλθε σε προεκλογική περίοδο, επιχειρήθηκε η επίτευξη μιας προσωρινής διευθέτησης με την ελληνική πλευρά να προτείνει την καταβολή έως και 38% των τόκων. Οι εκπρόσωποι των ομολογιούχων ζήτησαν την καταβολή τουλάχιστον του 60% και εντέλει η ελληνική κυβέρνηση προχώρησε τον Σεπτέμβριο του 1932 σε μια προσωρινή διευθέτηση, ώστε για το Οικονομικό Έτος 1932–1933 να καταβάλει το 30% των ετησίων τόκων.⁵

Δεδομένου πως η προσπάθεια για οικονομική ανάκαμψη απαιτούσε οπωσδήποτε την σύναψη μιας επίσημης και διαρκούς συμφωνίας επ' αυτού του θέματος, η κυβέρνηση Τσαλδάρη που προέκυψε τον Μάρτιο του 1933, επεδίωκε την επίτευξη ενός μόνιμου διακανονισμού, κυρίως με τον Σύνδεσμο Άγγλων Ομολογιούχων, καθώς κατέχοντας ποσοστό 67,42% του εξωτερικού δανεισμού, η αγγλική αγορά αποτελούσε τον μεγαλύτερο πιστωτή της Ελλάδας.⁶ Στις 16 Νοεμβρίου 1933 υπεγράφη νέος προσωρινός διακανονισμός για τα επόμενα δύο έτη. Συγκεκριμένα, για το Οικονομικό Έτος 1933–1934 θα καταβαλλόταν το 27,5% των τόκων, ενώ το ποσοστό κατά το επόμενο 1934–1935 θα αυξανόταν σε 35%.⁷

² ΜΙΕΤ/ΕΛΙΑ, Αρχείο Σοφοκλή Δούσμανη, Φ. 11, Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Αμύνης, *Πρακτικόν υπ' αριθ. 1*, 24 Ιουλίου 1935 και Κωνσταντίνος Βλάσσης, *Οι Εξοπλισμοί της Ελλάδος 1936–1940*, (Αθήνα: εκδόσεις Δούρειος Ίππος, 2013), 51, όπου ΑΣΕΑ, *Πρακτικόν υπ' αριθ. 1*, 11 Ιανουαρίου 1936.

³ Τράπεζα της Ελλάδος, *Έκθεσις του Διοικητού, της Τραπεζής εξ ονόματος του Γενικού Συμβουλίου επί του Ισολογισμού του έτους 1936*, (Αθήναι: 1937), 26· Ηλία Βενέζη, *Χρονικόν της Τραπεζής της Ελλάδος*, (Αθήναι: 1955), 193.

⁴ Mogens Pelt, "Germany and the Economic Dimensions of the Establishment of the Metaxas Regime", *Journal of Hellenic Diaspora*, vol. 20.2 (1994), New York, σημείωση 73, 65–66.

⁵ Ανδρέας Κακριδής, *Κυριάκος Βαρβαρέσος – Η βιογραφία ως οικονομική ιστορία*, (Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος, Κέντρο Πολιτισμού Έρευνας και Τεκμηρίωσης, 2017), 82, 85, 87, 89, 90, 91.

⁶ Δημήτριος Κιτσίκης, *Η Ελλάς τῆς 4^{ης} Αύγουστου καί αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις. Τά ἀρχεῖα τοῦ Ἑλληνικοῦ Υπουργείου Ἐξωτερικῶν, 1936–1941*, (Αθήνα: Ελεύθερη Σκέψις, 1990), 68.

⁷ Κιτσίκης, 69· εφ. *ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΜΕΛΛΟΝ*, 8.11.1933· εφ. *ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΜΕΛΛΟΝ*, 17.11.1933.

Όταν στη διάρκεια του 1934 έγινε πλέον αντιληπτό από την πολιτική ηγεσία, πως ήταν αδήριτη η ανάγκη αύξησης των αμυντικών δαπανών, η κυβέρνηση Τσαλδάρη αποφάσισε να προτείνει εκ νέου την καταβολή ποσοστού 35% επί των τόκων και τον Φεβρουάριο του 1935 ο υπουργός Οικονομικών Γεώργιος Πεσμαζόγλου μετέβη στο Λονδίνο. Η ελληνική πρόταση συνοδεύθηκε από νύξεις περί ελπίδων αύξησης του ποσοστού κατ' έτος αναλόγως και με την γενικότερη βελτίωση της ελληνικής Οικονομίας, αλλά ως απάντηση κατατέθηκε αντιπρόταση για καταβολή ποσοστού 50%, με αποτέλεσμα να επέλθει αδιέξοδος. Η ελληνική πλευρά, αποφάσισε μονομερώς την καταβολή του 35% των τόκων για το Οικονομικό Έτος 1935–1936.⁸

Ως προς την εξεύρεση πολύτιμου συναλλάγματος, η ελληνική Οικονομία βασιζόταν σε μεγάλο βαθμό στα εμβάσματα που έστελναν οι Έλληνες μετανάστες του εξωτερικού. Ωστόσο, ενώ το 1929 τα μεταναστευτικά εμβάσματα ανέρχονταν σε 8,358 εκατομμύρια λίρες Αγγλίας και τα προηγούμενα έτη ήταν υψηλότερα, την 3ετία 1934–1936 κυμάνθηκαν μεταξύ 2,5–3,5 εκατομμυρίων. Επίσης, ο δυναμικός κλάδος της Εμπορικής Ναυτιλίας δεν μπορούσε να συνεισφέρει αποφασιστικά, καθώς οι εφοπλιστές εγκατεστημένοι και δραστηριοποιούμενοι στο εξωτερικό, δεν μετέφεραν τα κέρδη τους στην Ελλάδα, ενώ αρκετοί άλλαξαν σημαία στα πλοία τους, ενοχλούμενοι από την φορολογία που επέβαλαν οι ψηφισθέντες εργατικοί νόμοι.⁹

Σε σχέση με το εξαγωγικό εμπόριο, αυτό επηρεάστηκε άμεσα από την διεθνή οικονομική κρίση και την συνεπακόλουθη κατάρρευση της διεθνούς νομισματικής συνεργασίας. Η έλλειψη συναλλάγματος και τα μέτρα προστατευτισμού που εφαρμόστηκαν, οδήγησαν τα κράτη στην υιοθέτηση λύσεων συμψηφισμού (clearing) όπως η εξόφληση των εισαγωγών από ισόποσης αξίας εξαγωγές με κάθε εμπορικό εταίρο ξεχωριστά.¹⁰

Η Ελλάδα από το 1931 είχε εμπλακεί σε συζητήσεις και συνεπακόλουθες υπογραφές εμπορικών συμβάσεων με το παραπάνω σύστημα clearing. Στην δική της περίπτωση, επρόκειτο για μια πτωχή χώρα που εξαρτιόταν συναλλαγματικώς από την παραγωγή και εξαγωγή 5 προϊόντων όχι πρώτης ανάγκης (καπνά, σταφίδα, έλαιο, σύκα, οίνος), με τα καπνά και την σταφίδα να καλύπτουν τα 3/4 της συνολικής τους αξίας. Ο καπνός κατείχε την πρώτη θέση στο εξαγωγικό εμπόριο της Ελλάδας, παρόλο που μετά την διεθνή οικονομική κρίση του 1929 είχε περιορισθεί σημαντικά, τόσο σε ποιότητα όσο και αξία. Ενδεικτικά, κατά την 5ετία 1926–1930, οπότε και οι διεθνείς εμπορικές συναλλαγές διεξήχθησαν υπό σχετικά ομαλές συνθήκες. Το ποσοστό 55,56% που αντιπροσώπευε ως προς την συνολική αξία των εξαγωγών, ήταν άνω του 4πλασίου σε σχέση με αυτό της σταφίδας που ανερχόταν σε 13,23% (μόλις 812 εκατομμύρια δραχμές).¹¹

Εξαγωγικό εμπόριο με την Γερμανία

Η καπνική κατανάλωση ήταν ελάχιστη στο εσωτερικό της Ελλάδας, ενώ το 65% από τις εξαγωγές διοχετευόταν προς την Γερμανία και τις ΗΠΑ, το 25% σε 6–7 χώρες και το

⁸ Κακριδής, 117.

⁹ Τράπεζα της Ελλάδος/Κέντρο Πολιτισμού Έρευνας και Τεκμηρίωσης-Τμήμα Ιστορικού Αρχείου (ΤτΕ/ΚΕΠΟΕΤ-ΙΑΤΕ), Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, Α3Σ1Υ2Φ111, *Υπόμνημα Ελληνικής Κυβερνήσεως προς Πρόεδρο Επιτροπής Ομολογιούχων*, 29 Ιουλίου 1937.

¹⁰ Κακριδής, 119.

¹¹ Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού (ΔΣΓΠΕΚ), «Η συμμετοχή του καπνού εις την ελληνικήν εξαγωγήν», *Δελτίον Καπνού*, Ιούλιος 1936, αριθ. 11, σ. 8.

υπόλοιπο 10% σε άλλες 25–30 χώρες. Από τα παραπάνω είναι φανερό, ότι ενώ η ελληνική Οικονομία εξαρτάτο κατά μέγα μέρος από τον καπνό, αυτός με την σειρά του βασιζόταν κυρίως στην ζήτηση δύο μόνο χωρών! Αυτό ήταν και το κρίσιμο σημείο του όλου καπνικού ζητήματος, το οποίο σε συνδυασμό προς την μέχρι τα μέσα του 1937 έλλειψη νομοθετικής ρύθμισης της καπνοκαλλιέργειας, παρουσιαζόταν υπό οξυτάτη μορφή.¹²

Το 1936 οι εξαγωγές ελληνικών καπνών απορροφήθηκαν κατά 58% από την Γερμανία, ενώ και η σταφίδα άρχισε τα τελευταία έτη να απορροφάται κατά 25% απ' αυτήν.¹³ Ήδη, από το 1933, τα κέρδη από τα καπνά είχαν αυξητική τάση και το 1935 είχαν φθάσει στα προ της κρίσης ύψη.¹⁴ Τα επόμενα έτη, τα μεγέθη παρουσίασαν συνεχή άνοδο, οπότε το 1938, κορυφώθηκε η εξαγωγική δραστηριότητα με την αξία των καπνών να ξεπερνά το ψυχολογικό φράγμα των 5 δισεκατομμυρίων δραχμών, καθώς η αυξημένη ζήτηση του προϊόντος, συνέτεινε ώστε και οι τιμές να κινηθούν ανοδικά.¹⁵ Το ότι οι εξαγωγές των ελληνικών καπνών παρουσίαζαν σχετική αύξηση έναντι της προπολεμικής εποχής, οφειλόταν αποκλειστικά και μόνο στο γεγονός, ότι στις ελάχιστες σοβαρές αγορές οι οποίες απέμειναν στην Ελλάδα (Γερμανία, ΗΠΑ), η κατανάλωση του σιγαρέττου σημείωνε κατά τα τελευταία έτη ραγδαία αύξηση.¹⁶

Σε σχέση με το ελληνογερμανικό καπνικό εμπόριο, η Γερμανία ως το 1936 κατείχε σταθερά την πρώτη θέση μεταξύ των χωρών καταναλώσεως του κυριότερου ελληνικού εξαγωγικού προϊόντος, οπότε καθίστατο προφανής ο ρόλος τον οποίο διαδραμάτιζε στην διαμόρφωση των τιμών και της εν γένει εξέλιξης των καπνικών πραγμάτων στην Ελλάδα.

Η στροφή της Ελλάδας προς την Γερμανία, οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό και στην αυξανόμενη σημασία της χώρας αυτής ως προς τον όγκο των οικονομικών συναλλαγών στο εμπόριο. Ήδη, από τα τέλη της δεκαετίας του 1920, η Γερμανία κατείχε μεγαλύτερο ποσοστό ως προς τον όγκο των εμπορικών συναλλαγών, σε σχέση με την Αγγλία. Η Γερμανία λαμβάνοντας προνομιακή θέση στις εμπορικές συναλλαγές με την Ελλάδα κατά το 1938 οι μεν εισαγωγές της Ελλάδας από την Γερμανία, ήταν 4,5 φορές υψηλότερες ως προς αυτές από την Μεγ. Βρετανία, ενώ και οι αντίστοιχες εξαγωγές ήταν 2,5 φορές μεγαλύτερες, με την εικόνα για τις εξαγωγές να διατηρείται και κατά το 1939.

Τον Σεπτέμβριο του 1934, η Γερμανία υπό τον υπουργό Οικονομικών Δρ. Hjalmar Schacht είχε εγκαινιάσει μια πολιτική οικονομικής διείσδυσης στην Νοτιοανατολική Ευρώπη, σύμφωνα με την οποία προβλεπόταν η εισαγωγή μεγάλων ποσοτήτων προϊόντων από την περιοχή αυτή.¹⁷ Στην Ελλάδα, ίσχυε από τον Αύγουστο του 1932 το σύστημα του clearing για τις εμπορικές συναλλαγές με την Γερμανία. Τον Μάιο του 1935, η ΤτΕ συμφώνησε με την German Reichsbank για την δημιουργία και ενός ιδιωτικού συστήματος clearing.¹⁸ Ήδη από το 1932, παρουσιαζόταν πλεόνασμα για την ελληνική πλευρά, ενώ αυτό εκτοξεύτηκε από τα τέλη του 1934, με την έναρξη της νέας γερμανικής πολιτικής

¹² ΔΣΓΠΕΚ, «Η Εξαγωγή των καπνών μας κατά το έτος 1939», Δελτίον Καπνού, Δεκέμβριος 1939–Ιανουάριος 1940, 12.

¹³ ΤτΕ/ΚΕΠΟΕΤ-ΙΑΤΕ, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, Α3Σ1Υ2Φ111, Όσα είπεν ο κ. Τσουδερός εκ μέρους της Ελληνικής Κυβερνήσεως προς το Committee των ομολογιούχων, 27 Ιουλίου 1937.

¹⁴ ΔΣΓΠΕΚ, «Η συμμετοχή του καπνού εις την ελληνικήν εξαγωγήν», Δελτίον Καπνού, Ιούλιος 1936, αριθμός (αριθ.) 11, 8.

¹⁵ ΔΣΓΠΕΚ, «Τα καπνά μας και η καπνική πολιτική», Δελτίον Καπνού, Μάιος 1937, 11· ΔΣΓΠΕΚ, «Η εξαγωγή των καπνών μας κατά το έτος 1938», Δελτίον Καπνού, Ιανουάριος 1939, αριθ. 10, 17.

¹⁶ ΔΣΓΠΕΚ, «Η παγκόσμιος παραγωγή του καπνού», Δελτίον Καπνού, Ιούλιος–Αύγουστος 1937, 11.

¹⁷ Pelt, *Tobacco, Arms & Politics*, 112.

¹⁸ Στο ίδιο.

διείσδυσης στα Βαλκάνια. Επίσης, από το καλοκαίρι του 1935, οι Γερμανοί καπνέμποροι προέβησαν σε πολλαπλάσιες εισαγωγές ελληνικών καπνών, επιχειρώντας να δημιουργήσουν αποθέματα, ως ένα είδος προληπτικής πολιτικής σε μια ενδεχόμενη υποτίμηση του γερμανικού μάρκου.¹⁹

Από την πλευρά της, η Ελλάδα πίεζε την Γερμανία για την καταβολή του τιμήματος των ελληνικών προϊόντων σε συνάλλαγμα (μάρκα), όμως η γερμανική κυβέρνηση ηρνείτο και επιζητούσε την αύξηση των ελληνικών εισαγωγών, προκειμένου να ισοσκελιστεί το διμερές εμπορικό ισοζύγιο.²⁰ Η ανησυχία της ελληνικής πλευράς για το υφιστάμενο σημαντικό πλεόνασμα που παρέμενε ανεκμετάλλευτο, επετίνετο, από τον γενικότερο φόβο που διάφορες φήμες καλλιεργούσαν περί υποτίμησης του μάρκου, οπότε θα μειωνόταν η πραγματική αξία του συσσωρευμένου κονδυλίου.²¹

Προσανατολισμός προς την γερμανική πολεμική βιομηχανία

Από τον Φεβρουάριο του 1934, η ελληνική πλευρά είχε στραφεί στην μεγάλη χώρα της Κεντρικής Ευρώπης έχοντας επαφές με την γερμανική κυβέρνηση για την προμήθεια οπλισμού. Αυτές οι παραγγελίες θα έπρεπε να τηρηθούν μυστικές και θα διεκπεραιώνονταν από εικονικές επιχειρήσεις γερμανικών συμφερόντων στην Ελβετία, καθώς θεωρητικά εξακολουθούσε να ισχύει το Άρθρο 170 της Συνθήκης των Βερσαλλιών που είχε επιβληθεί μεταπολεμικά στην Γερμανία και της απαγόρευε την ανάπτυξη πολεμικής βιομηχανίας.²²

Παρόλο που η ελληνική κυβέρνηση αλλά και ιδιωτικές επιχειρήσεις, σκόπευαν να προβούν σε μεγάλες παραγγελίες προς την Γερμανία ήταν προφανές, ότι το ενεργητικό όσον αφορά το clearing θα παρέμενε σε υψηλά επίπεδα για την ελληνική πλευρά. Στις 30 Σεπτεμβρίου 1935 και ενώ η ελληνική κυβέρνηση ενημέρωνε την γερμανική πλευρά, ότι επιθυμούσε να θέσει μεγάλες παραγγελίες πολεμικού υλικού υπό τον όρο της μυστικότητας, κατέφθανε στην Γερμανία αντιπροσωπεία του ελληνικού Ναυτικού υπό τον Α/ΓΕΝ Αντιναύαρχο Δημήτριο Οικονόμου, για να προσεγγίσει την γερμανική κυβέρνηση και να εξακριβώσει αν αυτή δεχόταν να προμηθεύσει επείγοντως πολεμικό υλικό με απευθείας συνεννοήσεις, άνευ μεσαζόντων.²³

Σύμφωνα με την αναφορά που υπέβαλε ο Αντιναύαρχος Οικονόμου, από την πρώτη στιγμή η υποδοχή που έγινε στην ελληνική Αποστολή ήταν εγκάρδια και οι Γερμανοί αξιωματούχοι και των τριών Κλάδων των Ενόπλων Δυνάμεων έδειξαν, ότι είχαν την πρόθεση να μιλήσουν άνευ επιφυλάξεων. Όπως συμφωνήθηκε, τα γερμανικά Επιτελεία θα ανέλμβαναν την παραγγελία υλικού για λογαριασμό της Ελλάδας, αποκλεισμένου κάθε μεσάζοντα. Ο τρόπος πληρωμής θα αποτελούσε θέμα συνεννόησης μεταξύ των δύο κυβερνήσεων.²⁴

Μετά από την θετική ανταπόκριση, διαβιβάστηκαν τον επόμενο μήνα στην γερμανική πρεσβεία της Αθήνας, οι πίνακες των υπό προμήθεια υλικών.²⁵ Τον Νοέμβριο, επίσης, και προκειμένου η γερμανική πλευρά να ικανοποιήσει την ελληνική απαίτηση για αποκλεισμό

¹⁹ Mazower, *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου*, (Αθήνα: ΜΙΕΤ, 2009), 303, 304.

²⁰ Pelt, *Tobacco, Arms & Politics*, 111–112.

²¹ Mazower, 304.

²² Pelt, *Tobacco, Arms & Politics*, 133.

²³ Στοιχίο, 135.

²⁴ ΜΙΕΤ/ΕΛΙΑ, Αρχείο Σοφοκλή Δούσμανη, Αρχηγός Γενικού Επιτελείου Ναυτικού προς Υπουργό Ναυτικών, ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ, αριθ. 728, 7 Οκτωβρίου 1935.

²⁵ Pelt, *Tobacco, Arms & Politics*, 135.

των μεσαζόντων, συνέστησε μια κοινοπραξία (Greichenland Konsortium) στην οποία θα συμμετείχαν όλες οι γερμανικές εταιρείες που επιθυμούσαν να προωθήσουν τα προϊόντα τους στην Ελλάδα.²⁶ Ταυτόχρονα, στις 6 Νοεμβρίου 1935, αμέσως μετά την ιταλική επίθεση στην Αιθιοπία, η γερμανική κυβέρνηση διακήρυξε επίσημα, ότι το εμπόριο πολεμικού υλικού ήταν πλέον νόμιμο για την χώρα, αίροντας άλλον έναν περιοριστικό όρο της Συνθήκης των Βερσαλλιών, που είχε επιβληθεί στην Γερμανία.²⁷ Η υποβολή προτάσεων από γερμανικές εταιρείες προς την Αθήνα, άρχισε με καθυστέρηση από τον Φεβρουάριο του 1936, αλλά πλέον η όλη υπόθεση παρουσίαζε επικίνδυνη πολιτική εμπλοκή στο εσωτερικό της Ελλάδας, καθώς πέραν της αγγλογαλλικής παρεμβολής, ο ελληνικός Τύπος ασκούσε έντονη κριτική προς την γερμανική Κοινοπραξία, κατηγορώντας την ως εκβιαστικό οργανισμό. Εκ των πραγμάτων, οι συνεννοήσεις με τη γερμανική πλευρά διεκόπησαν, έως ότου διευκρινιστεί η κατάσταση.²⁸

Ελληνογερμανικό clearing

Ως προς την διαδικασία που ακολουθούνταν στο συμψηφιστικό εμπόριο, η ΤτΕ κατέβαλλε στους Έλληνες εξαγωγείς την αξία των εμπορευμάτων τους σε δραχμές, οπότε το αντίστοιχο ποσό των μάρκων ανήκε στην ΤτΕ, με αποτέλεσμα το υπόλοιπο υπέρ της ελληνικής πλευράς, να εμφανίζεται τυπικά στον λογαριασμό της. Ωστόσο, αυτό το ποσό των μάρκων δεν το είχε στην διάθεσή της, αφού ήταν δεσμευμένο στην γερμανική Reichsbank.²⁹

Η ΤτΕ ανησυχούσε εξαιτίας φόβου υποτίμησης του μάρκου (που αυτομάτως θα υποβάθμιζε την αξία του ποσού που τηρούνταν στην διάθεσή της) και άρχισε να ασκεί πιέσεις προς την κυβέρνηση προκειμένου να βρει διέξοδο στο πρόβλημα, οπότε και πρότεινε μια σειρά από μέτρα, όπως:

α) να αγοράσει (μέσω δανείου) το Ελληνικό Δημόσιο το ενεργητικό του Clearing έως το ποσό των 15 εκατομμυρίων μάρκων Γερμανίας, το οποίο εν συνεχεία θα διακανονιζόταν με την προμήθεια από την Γερμανία πολεμικού υλικού,

β) να εξουσιοδοτηθεί η ΤτΕ να αγοράζει πλέον για λογαριασμό του Ελληνικού Δημοσίου τα μάρκα που αντιστοιχούσαν στην αξία των εξαγομένων προϊόντων στην Γερμανία, πέραν του υφισταμένου ορίου των 32 εκατομμυρίων μάρκων και

γ) το υπόλοιπο ποσό των μάρκων, μετά την αφαίρεση των 15 εκατομμυρίων, να διακανονίζεται με τις εισαγωγές εμπορευμάτων από την Γερμανία.³⁰

Η παράταση της κατάστασης αυτής και η παράλληλη παρατεταμένη ρευστότητα στο πολιτικό σκηνικό (εκλογές και διαπραγματεύσεις σχηματισμού κυβέρνησης), ανάγκασαν την ΤτΕ να λάβει στο β' 10ήμερο Φεβρουαρίου του 1936 μέτρα για το clearing και θεωρώντας πως η ίδια είχε πράξει ό,τι ήταν δυνατόν, ζητούσε από την πλευρά του κράτους να ρυθμίσει το θέμα. Αμέσως μετά από αυτήν την κίνηση, διεφάνη κίνδυνος

²⁶ Στο ίδιο, 137.

²⁷ Στο ίδιο, 89.

²⁸ Γενικό Επιτελείο Στρατού/Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (ΓΕΣ/ΔΙΣ), Φ. Π17/Α/1, Γενικό Επιτελείο Στρατού – Τμήμα ΙΒ', *Διαδοχικάί φάσεις της προσπάθειας προμηθείας υλικού εκ της Γερμανίας*, 6 Μαΐου 1936.

²⁹ Μιχάλης Μ. Ψαλιδόπουλος, *Νομισματική Διαχείριση και Οικονομική Κρίση – Η Πολιτική της Τράπεζας της Ελλάδος, 1929–1941*, (Αθήνα: Ίδρυμα Εκτύπωσης Τραπεζογραμματίων και Αξιών της Τράπεζας της Ελλάδος, 2011), 125–126.

³⁰ Στο ίδιο.

δυστοκίας και παγώματος του καπνεμπορίου για την επόμενη Οικονομική Χρήση, ενώ προκλήθηκε γενική κατακραυγή όλου σχεδόν του επιχειρηματικού και εμπορικού κόσμου της Βόρειας Ελλάδας. Πράγματι, στις 4 Μαρτίου σε συνεδρίαση του Υπουργικού Συμβουλίου υπεγράφη σχετικός νόμος.³¹

Ο αναγκαστικός νόμος δημοσιεύθηκε την επόμενη ημέρα, σύμφωνα με τον οποίο, η ελληνική κυβέρνηση εξασφάλιζε τις πιστώσεις για την παραγγελία των εφοδίων από την Γερμανία. Κατά συνέπεια, η ΤτΕ έθετε στην διάθεση του Ελληνικού Δημοσίου ποσό 22 εκατομμυρίων μάρκων, ενώ ταυτόχρονα συνομολογήθηκε δάνειο μεταξύ του Ελληνικού Δημοσίου και της ΤτΕ, ύψους 891 εκατομμυρίων δραχμών (κατά την ισοτιμία 1 μάρκο = 40,5 δραχμές της 20^{ης} Φεβρουαρίου 1936), ώστε να εξοφληθεί το παραπάνω ποσό μάρκων. Το δάνειο, επρόκειτο να αποπληρωθεί σε 15 έτη με ετήσιο τόκο 3% και ρυθμιζόταν, ώστε από τις 20 Φεβρουαρίου 1936 και εφεξής, οι από τις ελληνικές εξαγωγές προϊόντων παραγωγής 1935 και πριν, δημιουργούμενες απαιτήσεις σε μάρκα από την Reichsbank, να προαγοράζονται ατόκως για λογαριασμό του Ελληνικού Δημοσίου μέσω της ΤτΕ.³² Παράλληλα, προβλέφθηκε και η χορήγηση προκαταβολικώς νέου δανείου της ΤτΕ ύψους 12 εκατομμυρίων μάρκων (486 εκατομμύρια δραχμές), 4ετούς διάρκειας με ετήσιο τόκο 3%, ώστε συνολικώς να εξευρεθούν άμεσα πιστώσεις 1,377 δισεκατομμυρίου δραχμών (34 εκατομμύρια μάρκα) διευκολύνοντας καίρια τον πολεμικό ανεφοδιασμό.³³

Τον Απρίλιο του 1936 και μετά τον θάνατο του πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Δεμερτζή, ανέλαβε την διακυβέρνηση ο έως τότε αντιπρόεδρος και υπουργός Στρατιωτικών Ιωάννης Μεταξάς, ο οποίος ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για την πολεμική προπαρασκευή της χώρας, αλλά εξαιτίας της περιορισμένης κοινοβουλευτικής αντιπροσώπευσης του κόμματός του (4% επί των συνολικών ψήφων και 7 έδρες στην Βουλή), έπρεπε να λαμβάνει υπόψιν παράγοντες, όπως η δριμεία κριτική που ασκούσε ο Τύπος, εναντίον του γερμανικού Consortium. Στις 20 Απριλίου, σε σύσκεψη του Συμβουλίου Πολιτικών Αρχηγών, τέθηκαν οι βάσεις για την έναρξη του εξοπλιστικού προγράμματος, έχοντας ως στόχο την ολοκλήρωση κατά το θέρος του 1937, με κύριο εργαλείο την αξιοποίηση του αποθέματος σε μάρκα και την κατάλληλη νομοθετική κάλυψη.³⁴

Πλέον, είχε λυθεί το ζήτημα με την ΤτΕ, απέμενε, όμως, η υπογραφή μιας διακρατικής συμφωνίας με την γερμανική κυβέρνηση, κάτι όχι και τόσο εύλογο στην συγκεκριμένη πολιτική συγκυρία. Οι εξελίξεις επιταχύνθηκαν από την διαφωνία που προέκυψε μεταξύ καπνεργατών και καπνεμπόρων για το ύψος των ημερομισθίων. Οι μαζικές απεργιακές κινητοποιήσεις και διαδηλώσεις στην Θεσσαλονίκη στις 9 Μαΐου, οδήγησαν την κατάσταση εκτός ελέγχου, με αποτέλεσμα την επέμβαση του Στρατού προς αποκατάσταση της τάξης αλλά και την πρόκληση θυμάτων μεταξύ των εργατών. Την επόμενη ημέρα, έπειτα από κυβερνητικές πιέσεις υπεγράφη πρακτικό μεταξύ καπνεργατών και καπνεμπόρων, που προέβλεπε την υιοθέτηση της συμβιβαστικής κυβερνητικής πρότασης που είχε κατατεθεί μία εβδομάδα νωρίτερα.³⁵

³¹ Στο ίδιο· εφ. ΕΘΝΟΣ, 4.3.1936.

³² Φύλλο Εφημερίδας Κυβερνήσεως (ΦΕΚ), τεύχος Α' (τ. Α'), αριθμός φύλλου (αριθ. φύλ.) 119, 5 Μαρτίου 1936, Αναγκαστικός Νόμος 4^{ης} Μαρτίου, *Περί των μετά της Γερμανίας εμπορικών ανταλλαγών*, 583.

³³ Τράπεζα της Ελλάδος, *Έκθεσις του Διοικητού, της Τραπέζης εξ ονόματος του Γενικού Συμβουλίου επί του Ισολογισμού του έτους 1936*, (Αθήναι: 1937), 26.

³⁴ Εφ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ, 21.4.1936.

³⁵ Εφ. ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ, 12.5.1936· Mazower, 305.

Τον Ιούνιο, σε επίσκεψη του Γερμανού υπουργού Οικονομικών Δρ. Schacht στην Αθήνα, συμφωνήθηκαν οι γενικοί όροι της διακρατικής συμφωνίας που ίσχυε για την απορρόφηση του ενεργητικού clearing και έπειτα από την εκ μέρους του νύξη για το ενδεχόμενο υποτίμησης του μάρκου, η ελληνική κυβέρνηση κινητοποιήθηκε. Στις 2 Ιουνίου, μετά από εισήγηση του ΓΕΣ δημοσιεύθηκε νομοθετικό διάταγμα, με το οποίο επιχειρείτο να δοθεί στην ελληνική κυβέρνηση, η δυνατότητα να παρακάμπτει εμπόδια που θα παρουσιάζονταν κατά την διενέργεια δημοσίων διαγωνισμών, ώστε εντέλει η κατακύρωση να δίδεται και σε γερμανικές εταιρείες, των οποίων οι προσφορές δεν αναδεικνύονταν ως οι καλύτερες. Ουσιαστικά, επιδιωκόταν να αρθεί από τους ώμους των υπηρεσιακών παραγόντων το βάρος της ευθύνης στην διαδικασία επιλογής και πρόκρισης των ενδεδειγμένων συστημάτων. Η λήψη απόφασης θα γινόταν πλέον σε επίπεδο ΑΣΕΑ. Ως εκ τούτου, προμήθειες πολεμικού εφοδιασμού, όπου το συμφέρον του Δημοσίου εξυπηρετείτο όχι απολύτως από το αποτέλεσμα του διενεργηθέντος διαγωνισμού, αλλά σε συνδυασμό αυτού με τις οικονομικές, δημοσιονομικές και συναλλαγματικές συνθήκες της χώρας, επιτρεπόταν κατά την κρίση του υπουργού να εισάγονται στο ΑΣΕΑ, το οποίο θα αποφάσιζε τελικά για την κατακύρωση της προμήθειας.³⁶

Ωστόσο, τον Ιούλιο, η ελληνική πλευρά ενημερώθηκε αιφνιδιαστικά από την γερμανική, για την αξίωσή της περί μερικής πληρωμής σε συνάλλαγμα.³⁷ Τελικά, συμφωνήθηκε αφενός μεν τον ποσοστό αυτό να ανέρχεται σε 15% του τιμήματος, αφετέρου δε να υποκατασταθεί αυτή η απαίτηση, χρησιμοποιώντας ως αντιστάθμισμα την αξία των ελληνικών εξαγωγών μεταλλευμάτων τα οποία βασίμως μπορούσαν να θεωρηθούν «στρατηγικής» σημασίας για την Οικονομία και συνεπώς ισοδυναμούσαν με καταβολή συναλλάγματος.³⁸ Στις 22 Ιουλίου 1936, η ελληνική και γερμανική κυβέρνηση συμφώνησαν στους γενικούς κανόνες και όρους που θα ακολουθούνταν για την υπογραφή συμβάσεων πολεμικού υλικού, ανοίγοντας τον δρόμο για την ουσιαστική έναρξη του ελληνικού εξοπλιστικού προγράμματος.³⁹ Η ρύθμιση αυτή, έγινε δεκτή από το ΑΣΕΑ σε συνεδρίαση της 12^{ης} Αυγούστου 1936, όπου μάλιστα ο πρωθυπουργός σημείωσε, ότι σε σχέση με το ποσοστό 15% αποπληρωμής σε συνάλλαγμα, παρασχέθηκε η ευχέρεια, αυτό να μειώνεται σύμφωνα με την αξία των εξαγομένων μεταλλευμάτων στην Γερμανία, ώστε υπήρχε η ελπίδα να μειωθεί και σε μόλις 5% –αν όχι περισσότερο– αναλόγως των εξαγομένων μεταλλευμάτων.⁴⁰

Παρόλα αυτά κι ενώ προς τα τέλη του έτους η ελληνική πλευρά είχε υπογράψει συμβάσεις οπλικών συστημάτων περίπου 25 εκατομμυρίων μάρκων και έπρεπε να ζητηθεί η σύναψη συμφωνίας για αγορές επιπλέον 30 εκατομμυρίων, σημειώθηκε εμπλοκή, όταν η γερμανική πλευρά έθεσε νέους όρους. Τον Νοέμβριο, η ελληνική κυβέρνηση είχε ζητήσει την παροχή πίστωσης αποδοτέας σε 6 έτη από το ενεργητικό του clearing που θα σχηματιζόταν στο εγγύς μέλλον. Η γερμανική πλευρά απάντησε θετικά, δηλώνοντας πως για τα πιστωθέντα κεφάλαια που θα αποδίδονταν από την ελληνική, θα καταβαλλόταν

³⁶ ΦΕΚ, τ. Α', αριθ. φύλ. 233, 2 Ιουνίου 1936, Νομοθετικό Διάταγμα 28^{ης} Μαΐου, *περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των διατάξεων «περί προμηθειών του Δημοσίου και εκτελέσεως δημοσίων έργων»*, 1135.

³⁷ Ακαδημία Αθηνών/Κέντρο Έρευνας Ιστορίας Νεωτέρου Ελληνισμού (ΑΑ/ΚΕΙΝΕ), Αρχείο Αλεξάνδρου Ρίζου-Ραγκαβή, Φ. 27, Πρεσβεία Βερολίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, αριθ. 2470, 7 Ιουλίου 1936.

³⁸ ΑΑ/ΚΕΙΝΕ, Αρχείο Αλεξάνδρου Ρίζου-Ραγκαβή, Φ. 27, Πρεσβεία Βερολίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, αριθ. 2647, 21 Ιουλίου 1936.

³⁹ Pelt, *Tobacco, Arms & Politics*, 150.

⁴⁰ Βλάσσης, *Οι Εξοπλισμοί*, 67, όπου ΑΣΕΑ, *Πρακτικόν υπ' αριθ. 9*, 12 Αυγούστου 1936.

τόκος 5% και θα πληρώνονταν κατά 25% σε συνάλλαγμα.⁴¹ Η γερμανική απαίτηση βασιζόταν στο γεγονός, ότι πλέον οι πρώτες ύλες έπρεπε να αγοράζονται από το εξωτερικό πριν αρχίσει η εκτέλεση της παραγγελίας, όμως, εντωμεταξύ οι τιμές τους είχαν υπερτιμηθεί λόγω της γενικότερης παγκόσμιας κατάστασης. Τελικά, δέχθηκε την διατήρηση και σε αυτήν την περίπτωση της συμφωνίας για καταβολή συναλλάγματος ίσου προς 15% της συνολικής αξίας των συμβάσεων, καλυπτόμενο όμως από τις εξαγωγές ελληνικών μεταλλευμάτων.⁴²

Ως εκ τούτου, στις 8 Δεκεμβρίου 1936 υπεγράφη νέα οικονομική συμφωνία σε διακρατικό επίπεδο, κατά την οποία η Ελλάδα θα μπορούσε να προβεί στην αγορά πολεμικού υλικού από την Γερμανία έως το ποσό των 61 εκατομμυρίων μάρκων. Η ελληνική κυβέρνηση έσπευσε εντός του Ιανουαρίου 1937 να καλύψει νομοθετικά την πρόβλεψη για έκδοση εντόκων γραμματίων έως το ποσό των 27 εκατομμυρίων μάρκων, επιτρέποντας την απρόσκοπτη δρομολόγηση υπογραφής συμβάσεων.⁴³

Πολιτικές περιπλοκές

Με αφορμή την σημαντική αυτή εξέλιξη, ο υπουργός Οικονομικών Κωνσταντίνος Ζαβιτζιάνος σε δηλώσεις προς τον Τύπο στις 18 Ιανουαρίου 1937 σημείωσε, ότι από το εξοπλιστικό πρόγραμμα των 6,15 δισεκατομμυρίων δραχμών, έως εκείνη την στιγμή είχαν εξευρεθεί τα 2,15 δισεκατομμύρια, οπότε απέμεναν 4 δισεκατομμύρια δραχμές, μέρος των οποίων θα καλυπτόταν μέσω της ελληνογερμανικής συμφωνίας.⁴⁴ Σύμφωνα με τον υπουργό:

*Το γεγονός αυτό έχει ύψιστην εθνικήν και οικονομικήν σημασίαν [. . .] διά του δανείου τούτου [. . .] μας δίδονται [. . .] τα μέσα όπως το πρώτον στρατιωτικό πρόγραμμα των 6.150.000.000 δραχμών, διά την άμυναν της Χώρας, το οποίον επρόκειτο να εκτελεσθή εντός διαστήματος οκτώ ολοκληρών ετών, πραγματοποιηθή εντός του τρέχοντος έτους! [. . .] μας ματαιώνει οριστικώς τους κινδύνους εκ του δούναι και λαβείν του γερμανικού clearing, οι οποίοι επέζαν τα στήθη όλων μας, διότι από πιστωταί εις συνάλλαγμα 6.150.000.000 δραχμών, κατορθώσαμεν όχι μόνον να κλείσωμεν ταύτας έναντι των στρατιωτικών παραγγελιών μας, αλλά και ν' αποκτήσωμεν υπό τους ευνοϊκωτέρους των όρων, από την Γερμανίαν, πιστώσεις, εκ τεσσάρων και πλέον δισεκατομμυρίων δραχμών διά το υπόλοιπον των πολεμικών παραγγελιών μας, που θα πληρωθούν πάλιν από τα περισσεύματα του clearing της προσεχούς εξαετίας και, το σπουδαιότερον, μας εξασφαλίζει με το παραπάνω αγοράν ικανοποιητικήν διά τα καπνά μας διά εξ ολοκλήρου χρόνια.*⁴⁵

⁴¹ ΑΑ/ΚΕΙΝΕ, Αρχείο Αλεξάνδρου Ρίζου-Ραγκαβή, Φ. 27, Ραγκαβής προς Μεταξά, Διαπραγματεύσεις μετά της Reichsbank επί προτάσεων κ. Τσουδερού, αριθ. 4386, 13 Νοεμβρίου 1936.

⁴² ΑΑ/ΚΕΙΝΕ, Αρχείο Αλεξάνδρου Ρίζου-Ραγκαβή, Φ. 27, Πρεσβεία Βερολίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, Περί τρόπου πληρωμής νέων προμηθειών και συμψηφισμού συναλλάγματος, αριθ. 505, 18 Φεβρουαρίου 1937.

⁴³ Pelt, *Tobacco, Arms & Politics*, 150–151· ΦΕΚ, τ. Α', αριθ. φύλ. 28, 30 Ιανουαρίου 1937, Αναγκαστικός Νόμος 458 27^{ης} Ιανουαρίου, περί εκδόσεως εντόκων γραμματίων προς πληρωμήν κρατικών προμηθειών εν τω Εξωτερικώ, 177–178· Τράπεζα της Ελλάδος, Έκθεσις του Διοικητού, της Τραπεζής εξ ονόματος του Γενικού Συμβουλίου επί του Ισολογισμού του έτους 1936, (Αθήναι: 1937), 27.

⁴⁴ Pelt, *Tobacco, Arms & Politics*, 118.

⁴⁵ Κιτσικής, 59–60.

Οι δηλώσεις αυτές, θεωρούμενες μη διπλωματικές από τον βασιλιά και εκθέτουσες την Ελλάδα σε επικρίσεις από την Μεγ. Βρετανία –ως προσδεόμενη πλήρως στο γερμανικό οικονομικό άρμα– είχαν ως αποτέλεσμα ο πρωθυπουργός να αντικαταστήσει τον Ζαβιτζιάνο τις επόμενες ημέρες.⁴⁶ Μάλιστα, ο ίδιος ο Μεταξάς, προέβη σε διευκρινιστικές δηλώσεις, με σκοπό να *υποβαθμίσει* την σημασία της ελληνογερμανικής συμφωνίας.⁴⁷

Ωστόσο, η υπογραφή της ελληνογερμανικής συμφωνίας τον Δεκέμβριο του 1936, προσέκοψε σχεδόν αμέσως σε τεχνικές διαφορές, αλλά και διαφωνίες οικονομικής φύσης. Αφενός μεν οι γερμανικοί οίκοι δεν δέχονταν την παράδοση στην ελληνική πλευρά των απαραίτητων πινάκων βολής για τα παραγγελθέντα αντιαεροπορικά πυροβόλα, αφετέρου δε η ελληνική πλευρά απέρριπτε ορισμένους οικονομικούς όρους που θα επιβάρυναν τις παραγγελίες. Το πρόβλημα λύθηκε μόνο στα τέλη Μαΐου 1937 μετά από ευνοϊκή παρέμβαση της γερμανικής κυβέρνησης, οπότε απαιτήθηκε η παράταση της ισχύος της συμφωνίας ως τις 31 Οκτωβρίου.⁴⁸

Σε γενικότερο πλαίσιο, νέα προβλήματα άρχισαν να ανακύπτουν. Από τις 5 Δεκεμβρίου 1936, μια σημαντική μεταστροφή άρχισε να σημειώνεται σε σχέση με την ακολουθητέα πολιτική της Γερμανίας ως προς τις εξαγωγές πολεμικού υλικού. Ο Hermann Göring αναλαμβάνοντας τον απευθείας έλεγχο της γερμανικής πολεμικής βιομηχανίας, διέταξε όλες οι εξαγωγές πολεμικού υλικού να αποπληρώνονται σε σκληρό συνάλλαγμα, εκτός ειδικών περιπτώσεων. Μετά όμως και από την αντίδραση των ίδιων των Γερμανών βιομηχάνων, στα τέλη του Φεβρουαρίου 1937, αποφασίστηκε ο όρος καταβολής του τιμήματος κατά 100% στις εξαγωγές πολεμικού υλικού, να ενεργοποιείται μόνο σε περιπτώσεις πολιτικής σκοπιμότητας. Ωστόσο, στις 22 Ιουλίου 1937, νέα μεταστροφή της γερμανικής κυβέρνησης, είχε ως αποτέλεσμα την έκδοση διατάγματος, όπου για τις πωλήσεις όπλων επανερχόταν η ρήτρα αποπληρωμής κατά 100% σε σκληρό συνάλλαγμα.⁴⁹

Μέχρι τα τέλη 1937, η Ελλάδα είχε θέσει παραγγελίες για γερμανικό πολεμικό υλικό ύψους 59 εκατομμυρίων μάρκων, έχοντας σχεδόν εξαντλήσει τα 61 εκατομμύρια που είχαν καθορισθεί με την συμφωνία της 8^{ης} Δεκεμβρίου 1936. Προκειμένου να εξασφαλισθεί η συνέχιση των παραγγελιών, η γερμανική πλευρά δέχθηκε οι συμβάσεις μηχανημάτων και εξοπλισμού παραγωγής (που αποκτούνταν προς εμπλουτισμό των στρατιωτικών εργοστασίων και τεχνικών υπηρεσιών), να μην θεωρηθούν ως πολεμικό υλικό. Αυτές, αντιπροσώπευαν ένα ποσό 10–15 εκατομμυρίων μάρκων, οπότε με αυτόν τον τρόπο παρέχονταν η δυνατότητα στην ελληνική πλευρά για εντός του 1938 παραγγελίες καθαρά πολεμικού υλικού, ίσες με αυτό το ποσό, πέραν των 60 εκατομμυρίων.⁵⁰

Τον Μάιο του 1938, υπεγράφη νέα συμφωνία για την πώληση όπλων με την Γερμανία, η οποία, πλέον, προέβλεπε την εξόφληση σε ποσοστό συναλλάγματος που άγγιζε το 35%. Η σύμβαση, όμως, αυτή αδρανοποιήθηκε, αφού σχεδόν ταυτόχρονα ο Göring διέταξε την παύση πώλησης όπλων στην Ελλάδα και το Μεξικό, εξαιτίας υποψιών

⁴⁶ Στο ίδιο, 61.

⁴⁷ Στο ίδιο, 61–62· Ιωάννης Μεταξάς – Το Προσωπικό του Ημερολόγιο, Τόμος Τέταρτος, Η 4^η Αυγούστου, Ο Πόλεμος 1940–41, επιμ: Φαίδων Βρανάς, (Αθήναι: Γκοβόστης, 1960), Παράρτημα, 694–696.

⁴⁸ Pelt, *Tobacco, Arms & Politics*, 153.

⁴⁹ Στο ίδιο, 151, 152, 153.

⁵⁰ Pelt, *Tobacco, Arms & Politics*, 155.

για μεταπώληση από αυτές γερμανικών όπλων, προς τις εμπόλεμες παρατάξεις στην Ισπανία και ιδίως στους Δημοκρατικούς, κάτι που όντως συνέβαινε.⁵¹

Ισπανική ευκαιρία

Το ξέσπασμα εμφυλίου πολέμου στην Ισπανία το καλοκαίρι του 1936, παρουσίασε μια έμμεση ευκαιρία στην Ελλάδα για την εξασφάλιση σε έναν βαθμό και αμυντικού υλικού. Η κυριότερη ελληνική πολεμική βιομηχανία, η Εταιρεία Ελληνικού Πυριτιδοποιείου–Καλυκοποιείου ΑΕ (ΕΕΠΚ) υπό τον Πρόδρομο Μποδοσάκη–Αθανασιάδη, ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1936 κατάφερε να αποκτήσει πρόσβαση στην ισπανική αγορά, υπογράφοντας μια πρώτη σύμβαση με την ισπανική κυβέρνηση, για πυρομαχικά φορητού οπλισμού. Ο Μποδοσάκης, εξασφάλισε προηγουμένως την *ανοχή* και *κατανόηση* εκ μέρους του πρωθυπουργού Μεταξά, ο οποίος ενδιαφερόταν για την εισροή συναλλάγματος, προκειμένου να προχωρήσει αυτή η εξαγωγική επιτυχία.⁵² Από την στιγμή εκείνη και μετά, εγκαινιάζεται η ανεπίσημη εμπλοκή της χώρας, στο *παράνομο* εμπόριο όπλων προς την Ισπανία.

Η επιτυχής διείσδυση της ΕΕΠΚ στο παράνομο εμπόριο όπλων στην Ισπανία, ώθησε τον Μποδοσάκη να προτείνει στην ελληνική κυβέρνηση, την μεσολάβησή του, ώστε να πωληθεί το παλαιό υλικό των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων, ενώ με τα χρήματα που θα εξασφαλιζόνταν από αυτήν την ενέργεια, θα ήταν δυνατή η χρηματοδότηση παραγγελίας νέων οπλοσυστημάτων, ώστε να υποβοηθηθεί και ο εν εξελίξει εκείνη την περίοδο επανεξοπλισμός που επιχειρείτο. Ωστόσο, ενώ ο Μεταξάς συγκατατέθηκε, τα αρμόδια υπουργεία και Επιτελεία αρνήθηκαν, διότι υπήρχε ο φόβος ότι μετά την πώληση του παλαιού υλικού, δεν θα ήταν εφικτή η εν ευθέτω χρόνο παραγγελία και κυρίως παραλαβή του νέου υλικού, με κίνδυνο να δημιουργηθεί δυσαναπλήρωτο κενό, το οποίο εν πάση περιπτώσει καλυπτόταν ως ένα βαθμό με τα υφιστάμενα παρωχημένα μέσα.

Παρόλα αυτά, η πρόταση εφαρμόστηκε σε περιορισμένο βαθμό, για τα πλέον ακατάλληλα πολεμοφόδια προς διεξαγωγή ενός συγχρόνου πολέμου.⁵³ Στο πλαίσιο αυτό, δημοσιεύθηκε αναγκαστικός νόμος, βάσει του οποίου επιτρεπόταν κατόπιν γνωμοδότησης των Γενικών Επιτελείων και απόφασης του ΑΣΕΑ: «η εκποίησης παλαιότερου πολεμικού υλικού μη τελειώς ανταποκρινομένου προς τας συγχρόνους πολεμικάς συνθήκας του είδους του». Το προϊόν της εκποίησης διατίθετο αποκλειστικώς και μόνο για προμήθεια πολεμικού υλικού, ενώ προκειμένου να εξυπηρετηθεί η σκοπιμότητα της συγκεκριμένης περίπτωσης, σημειωνόταν πως επιτρεπόταν η άνευ πλειοδοτικού διαγωνισμού εκποίηση, «εφ’ όσον προσφέρεται τιμή τουλάχιστον ίση προς την κατά την εποχήν της εκποίησεως αξίαν ομοίου υλικού καινούργιους τελευταίου συστήματος και αναλόγου συνθέσεως, της αξίας ταύτης καθοριζομένης κατόπιν γνωμοδοτήσεως του οικείου Γενικού Επιτελείου».⁵⁴

Σε δύο συνεδριάσεις του ΑΣΕΑ στις 12 Φεβρουαρίου 1938, υποβλήθηκε απόρρητη αναφορά του ΓΕΝ που είχε συνταχθεί επίσης την ίδια ημέρα(!) και αφορούσε την πολεμική αξία υπαρχόντων αντιαεροπορικών πυροβόλων, σύμφωνα με την οποία:

⁵¹ Pelt, *Tobacco, Arms & Politics*, 171· Θανάσης Δ. Σφήκας, *Η Ελλάδα και ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος – Ιδεολογία, Οικονομία, Διπλωματία*, (Αθήνα: Στάχυ, 2000), 122.

⁵² Κώστας Χ. Χατζιώτης, *Πρόδρομος Μποδοσάκης Αθανασιάδης 1891–1979*, (Αθήνα: Ίδρυμα Μποδοσάκη, 2005), 121· Σφήκας, 123.

⁵³ Χατζιώτης, 123· Σφήκας, 142.

⁵⁴ ΦΕΚ, τ. Α', αριθ. φύλ. 46, 11 Φεβρουαρίου 1938, Αναγκαστικός Νόμος 1077 11^{ης} Φεβρουαρίου, *Περί τρόπου εκποίησεως παλαιότερου πολεμικού υλικού*, 241.

Γνωμοδοτούμεν, ότι τα αυτοματικά πυροβόλα Terni 40/39 είναι παλαιότερον πολεμικόν υλικόν, μη ανταποκρινόμενον τελείως ως προς τας συγχρόνους πολεμικάς συνθήκας του είδους του από απόψεως α') βλητικών δεδομένων, β') σκοπεύσεως, γ') μηχανισμού εν γένει, δύναται επί του παρόντος, να επιζητηθεί η εκποίησης 20 εκ των αυτοματικών πυροβόλων Terni 40/39, ως και των αντιστοίχων διά ταύτα 20.000 φυσιγγίων, δίχως να μειούται η προστασία των νηοπομπών, εν περιπτώσει πολέμου.

Βάσει αυτής, εξουσιοδοτήθηκε ο υπουργός Ναυτικών, προκειμένου να διαπραγματευθεί την εκποίηση των πυροβόλων Terni.⁵⁵ Πράγματι, σε νέα συνεδρίαση την ίδια ημέρα, εξετάστηκε προσφορά που είχε καταθέσει η ΕΕΠΚ για την αγορά από το Ναυτικό των πυροβόλων και αποφασίστηκε η εκποίηση 20 εκ των 50 περίπου μονάδων που ήταν διαθέσιμες. Είναι σημαντικό, ότι δεν υπήρξε καμία μνεία και δεν εξετάστηκε από τους κυβερνητικούς και υπηρεσιακούς παράγοντες, ο πιθανός αγοραστής τον οποίο είχε εξεύρη η ΕΕΠΚ και στον οποίο θα διοχετευόταν το εν λόγω υλικό.⁵⁶

Ακολούθησε στις 17 Μαρτίου, νέα συνεδρίαση, όπου ανεγνώσθη έτερη απόρρητη αναφορά του ΓΕΝ, η οποία εξετάζοντας αυτή την φορά την αξία των διαθεσίμων σε ελληνική υπηρεσία torpillών, κατέληγε:

Γνωμοδοτούμεν ότι, αι torpillai 0,53/1925, είναι παλαιότερον πολεμικόν υλικόν, μη τελείως ανταποκρινόμενον προς τας συγχρόνους πολεμικάς συνθήκας του είδους του, από απόψεως α') ασφαλούς λειτουργίας λόγω φθαρέντος ήδη μηχανισμού εκ της χρησιμοποίησεως επί 12ετίαν διά τα γυμνάσια, β') βλητικών δεδομένων, γ') βάρους γομώσεως, δύναται να επιζητηθή, η εκποίησης των 40 υπάρχουσών τοιούτων torpillών, ως και των εργαλειοφόρων κιβωτίων των εξαρτημάτων των και των αμοιβών των εκείνων, τα οποία δεν δύνανται να χρησιμοποιηθούν διά τας νεωτέρας υπάρχουσας torpillας μας.

Δεδομένου, ότι σύγχρονες torpillες προσφέρονταν με κόστος που ήταν δυνατόν να καλυφθεί από το τίμημα που είχε προτείνει η ΕΕΠΚ, έγινε δεκτή η εισήγηση για πώληση του συνόλου των 40 διαθεσίμων torpillών, δίχως και πάλι να εξετάζεται ο τελικός παραλήπτης αυτών.⁵⁷

⁵⁵ Βλάσσης, *Οι Εξοπλισμοί*, 271, όπου ΑΣΕΑ, Πρακτικό υπ' αριθ. 39, Αίτησις κατ' αρχήν εγκρίσεως διαπραγματεύσεων δι' εκποίησης πολυβόλων αντιαεροπορικών Terni 40/39 του Ναυτικού, 12 Φεβρουαρίου 1938.

⁵⁶ Βλάσσης, *Οι Εξοπλισμοί*, 272, όπου ΑΣΕΑ, Πρακτικό υπ' αριθ. 40, Τελική έγκρισις και κατακύρωσις εκποίησης 20 αντιαεροπορικών πολυβόλων Terni 40/39 του Ναυτικού, 12 Φεβρουαρίου 1938. Στην συνεδρίαση αναφέρθηκε, ότι το ΓΕΝ είχε λάβει προσφορά από τον σουηδικό Οίκο Bofors για σύγχρονο αντιαεροπορικό πυροβόλο προς 3.400 λίρες έκαστο (για παραγγελία 16 μονάδων) και τον γερμανικό Οίκο Rheinmetall προς 2.720 λίρες ανά μονάδα (για παραγγελία 20 μονάδων), ενώ η ΕΕΠΚ προσέφερε για τα παλαιά Terni τίμημα 4.000(!) λίρες έκαστο.

⁵⁷ Βλάσσης, *Οι Εξοπλισμοί*, 273, όπου ΑΣΕΑ, Πρακτικό υπ' αριθ. 41, Αίτησις κατ' αρχήν διαπραγματεύσεων δι' εκποίησης torpillών 0,5334 κατασκευής 1925, Τελική έγκρισις και κατακύρωσις εκποίησης 40 torpillών 0,53/1925, 17 Μαρτίου 1938. Στην συνεδρίαση, αναφέρθηκε ότι το ΓΕΝ είχε λάβει προσφορά από τον βρετανικό Οίκο Whitehead για σύγχρονες torpillες προς 2.643,5 λίρες ανά μονάδα, ενώ η ΕΕΠΚ προσέφερε για τις παλαιές ελληνικές, τίμημα 2.650 λίρες εκάστη.

Κατά τα φαινόμενα πωλήθηκαν στην Ισπανία περί τα 8–10 αντιαεροπορικά πυροβόλα Terni 40 mm. Παρομοίως, η πώληση τορπιλλών φαίνεται πως περιορίστηκε σε μόλις 10 μονάδες, καθώς στο ΑΣΕΑ υπήρξε εισήγηση για αγορά 40 νέων τορπιλλών, καθώς «και ετέρων 10, εις αντικατάστασιν των εκπονηθέντων παλαιότερου τύπου», για τις οποίες είχαν εισπραχθεί 28.000 λίρες.⁵⁸

Στροφή προς τους Αγγλογάλλους

Μεταξύ των συμμαχικών συνεννοήσεων Αγγλίας–Γαλλίας, είχε γίνει αποδεκτή –όσον αφορά τις χερσαίες επιχειρήσεις– η γαλλική πρωτοκαθεδρία στην περιοχή της Μεσογείου.⁵⁹ Στο πλαίσιο αυτό, η ελληνική πλευρά είχε επαφές με την γαλλική στρατιωτική ηγεσία και τον ίδιο τον Αρχιστράτηγο των γαλλικών Ενόπλων Δυνάμεων Maurice Gamelin, τον Δεκέμβριο του 1939.⁶⁰ Όπως ήταν φυσικό, κατά την διάρκεια των συζητήσεων διαγραφόταν μια ευκαιρία, ώστε να τεθεί το θέμα της υλικής υποστήριξης των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων.

Ήδη, από τα τέλη του 1938, με τα προβλήματα που ανέκυπταν ως προς τις γερμανικές προμήθειες, η ελληνική πλευρά, είχε απευθυνθεί στην Γαλλία, ζητώντας της να εγκρίνει πιστώσεις ύψους 3 εκατομμυρίων λιρών (1,638 δισεκατομμύρια δραχμές). Η γαλλική κυβέρνηση συμφώνησε αρχικά σε καθαρά εμπορική βάση, καθώς το υφιστάμενο πολιτικό καθεστώς στην Ελλάδα (δικτατορικό), δεν μπορούσε να κάνει αποδεκτή από το γαλλικό Κοινοβούλιο την παροχή πιστωτικών εγγυήσεων. Σε κάθε περίπτωση, το 1939 με την εμπορική συμφωνία που υπεγράφη μεταξύ Γαλλίας και Ελλάδας, εξασφαλίστηκε η αγορά ποσοτήτων ελληνικού καπνού από το Γαλλικό Μονοπώλιο, σημαντικά ανωτέρων των μέχρι τότε.⁶¹ Επιπλέον, η γαλλική βιομηχανία, επρόκειτο να παραδώσει οπικά συστήματα ύψους 1,5 εκατομμυρίων λιρών (819 εκατομμύρια δραχμές), που θα εξοφλούνταν με ελληνικές πωλήσεις, σε βάθος 15ετίας.⁶² Οι διαδικασίες, όμως, δεν απέδωσαν σύντομα αποτελέσματα και μόλις το καλοκαίρι του 1939, η ελληνική κυβέρνηση είχε καταφέρει να αποσπάσει υπόσχεση της γαλλικής για παραχώρηση πολεμικού υλικού επί πιστώσει, συνολικού ύψους 100 εκατομμυρίων φράγκων Γαλλίας (περίπου 315 εκατομμύρια δραχμές), ενώ το επιτόκιο ορίστηκε στο 5% και η διάρκεια αποπληρωμής σε 15 έτη. Λίγο αργότερα, το ύψος των πιστώσεων αυτών, αυξήθηκε κατά 50 εκατομμύρια φράγκα Γαλλίας κι υπήρχε προοπτική παροχής επιπλέον πιστώσεων.⁶³

⁵⁸ Βλάσσης, *Οι Εξοπλισμοί*, 288, όπου ΑΣΕΑ, *Πρακτικό υπ' αριθ. 42, προμήθεια τορπιλλών*, 20 Μαΐου 1938.

⁵⁹ Κορόζης, 537.

⁶⁰ Στο ίδιο, 515, 543.

⁶¹ Τράπεζα της Ελλάδος, *Έκθεσις του Διοικητού, της Τραπέζης εξ ονόματος του Γενικού Συμβουλίου επί του Ισολογισμού του έτους 1939*, (Αθήναι: 1940), ΧΛΙ.

⁶² The National Archives/Admiralty (TNA/ADM) 116/3949, Sir S. Waterlow (Athens) to Foreign Office, No 258, December 29, 1938.

⁶³ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Φ. Π32/Β/1, Υπουργείο Στρατιωτικών – Διεύθυνση Πυροβολικού, *Υπόμνημα αναφερόμενον εις τας εκ Γαλλίας προμηθείας υλικού βάσει παραχωρηθεισών πιστώσεων*, 10 Νοεμβρίου 1941. Σύμφωνα με τον Κορόζη (643), το ύψος των πιστώσεων ήταν «αρχικώς 150 είτα δε 300 εκατομμ. φράγκα γαλλικά». Ωστόσο, αυτό είναι λανθασμένο, όπως διασταυρώνεται από τα πρακτικά του ΑΣΕΑ, βλ. Βλάσσης, *Οι Εξοπλισμοί*, 424, όπου ΑΣΕΑ, *Πρακτικό υπ' αριθ. 63, Περί προμηθείας αεροπλάνων*, 13 Φεβρουαρίου 1940. Το ύψος των 150 εκατομμυρίων, αναφέρεται και στο Βασίλειον της Ελλάδος, *Γενικός Προϋπολογισμός του Οικονομικού Έτους 1939–1940, Τεύχος Ι*, (Αθήναι: Εθνικό Τυπογραφείο, 1939), 17. Προφανώς, ο Κορόζης συνδυάζει αθροιστικά την σε δύο φάσεις αρχική προσφορά συνολικά 150 εκατομμυρίων, με το ενδεχόμενο, το οποίο δεν απέκλειαν οι Γάλλοι ιθύνοντες, για περαιτέρω παραχώρηση πιστώσεων.

Το πρόβλημα της Ελλάδας στη συγκεκριμένη περίπτωση ήταν, ότι εξαιτίας της χρονικής πίεσης δεν καθίστατο δυνατή η υπογραφή συμβάσεων με την γαλλική βιομηχανία προς απόκτηση σύγχρονων υλικών, οπότε απέμενε η απευθείας πώληση από τα αποθέματα των γαλλικών Ενόπλων Δυνάμεων. Από την πλευρά της, όμως, η γαλλική κυβέρνηση προσέφερε παλαιό κυρίως υλικό. Τη γαλλική αδυναμία χρηματοδότησης και πραγματικής ενίσχυσης με οπλισμό της Ελλάδας, φαίνεται ότι παραδέχονταν και οι ίδιοι οι Γάλλοι ιθύνοντες, αφού στις 15 Ιανουαρίου 1940 ο αρχιστράτηγος Gamelin, ενημέρωνε την γαλλική αντιπροσωπεία στην Διασυμμαχική Επιτροπή Στρατιωτικών Μελετών στο Λονδίνο, ότι θα ήταν επιθυμητό η Αγγλία να αυξήσει τις πιστώσεις που ήδη παρείχε στην Ελλάδα (βλ. παρακάτω).⁶⁴

Ελληνικά καπνά στην Αγγλία

Η από το 1938 σταδιακή αλλαγή στάσης της Γερμανίας προς την Ελλάδα και η διαφαινόμενη προβληματική απορρόφηση των ελληνικών καπνών, ταυτόχρονα με την επίδειξη από το Λονδίνο προθέσεων βοήθειας στην Αθήνα, έστρεψε τους Έλληνες ιθύνοντες προς την αγγλική αγορά, η οποία μέσω αύξησης των ελληνικών εισαγωγών θα μπορούσε να καλύψει την έκλειψη της γερμανικής. Η στενή πολιτική σχέση που είχε αναπτυχθεί μεταξύ των δύο χωρών, ήταν δυνατόν να επεκταθεί και στο πεδίο της εξασφάλισης πιστώσεων προς απόκτηση αγγλικού πολεμικού υλικού, μέσω της αύξησης του όγκου των ελληνικών εξαγωγών, στο πιο δυναμικό προϊόν, αυτό του καπνού, ιδίως από την στιγμή που η κατανάλωση στην Αγγλία, παρουσίαζε ουσιαστική πρόοδο. Αλλά από τα 65–70 εκατομμύρια κιλά που απορροφούσε η αγγλική αγορά, μόνο τα 3,5–4 εκατομμύρια αφορούσαν ανατολικά καπνά.⁶⁵

Ο Αγγλοελληνικός Σύνδεσμος προκειμένου να θεμελιώσει την πίστη του στην δυνατότητα προώθηση ανατολικών καπνών στην βρετανική αγορά επί επιστημονικών βάσεων, ανέθεσε τον Ιούνιο του 1938 μελέτη του όλου ζητήματος των ελληνοβρετανικών οικονομικών σχέσεων σε αρμόδια 4μελή επιτροπή. Αυτή διερεύνησε και το ζήτημα της δυνατότητας αύξησης εξαγωγών των ήδη στην Αγγλία αποστελλομένων ελληνικών προϊόντων, συνεπώς και των καπνών.⁶⁶

Στην προσπάθεια αυτή, εκτιμάτο ότι θα έπρεπε να επιζητηθεί και η βοήθεια της βρετανικής κυβέρνησης, ώστε –παρά τον κρατούντα φιλελευθερισμό στη Μεγάλη Βρετανία– να πειθόταν κι αυτή να συστήσει στους καπνοβιομηχάνους την χρησιμοποίηση και ελληνικών καπνών, εφόσον με την αύξηση των εξαγωγών του προϊόντος αυτού, θα καθίστατο δυνατή με την πάροδο του χρόνου και η αύξηση εισαγωγής στην Ελλάδα των βρετανικών βιομηχανικών προϊόντων (ιδίως μηχανήματα που σύμφωνα με εκτιμήσεις οι

⁶⁴ Yannis G. Mourellos, *Fictions et Réalités – La France, La Grèce et la Stratégie des Opérations Périphériques dans le Sud-Est Européen (1939–1940)*, (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1990), 96, 100.

⁶⁵ ΔΣΓΠΕΚ, «Προς ευρύτεραν διάθεσιν των καπνών μας και διάνοιξιν νέων αγορών», *Δελτίον Καπνού*, Νοέμβριος 1936, 15–16.

⁶⁶ ΔΣΓΠΕΚ, «Τα ελληνικά καπνά εις την βρετανικήν αγοράν», *Δελτίον Καπνού*, Φεβρουάριος 1939, αριθ. 11, 10–30. Η μελέτη που συντάχθηκε εκδόθηκε αυτοτελώς, αλλά δημοσιεύθηκε και στο τεύχος Οκτωβρίου–Δεκεμβρίου 1938 του περιοδικού “Επιθεώρησις Κοινωνικής και Δημοσίας Οικονομικής”, καταλαμβάνοντας έκταση 39 σελίδων. Εν συνεχεία μέρος αυτής, δημοσιεύθηκε στο τεύχος Φεβρουαρίου 1939 του Δελτίου Συνδέσμου Γραφείου Προστασίας Ελληνικού Καπνού.

εισαγωγές τους ήταν επιδεκτικές 5πλασιασμού) και βέβαια, θα προέκυπτε και η καλύτερη ρύθμιση των προς τους Άγγλους ομολογιούχους, δανειακών υποχρεώσεων της Ελλάδας.⁶⁷

Θα έπρεπε, επίσης, να εξηγηθεί στους αρμόδιους οικονομικούς εκπροσώπους των βρετανικών κτήσεων, ότι τα ελληνικά καπνά, δεν επρόκειτο να συναγωνισθούν τα δικά τους, αλλά θα αντικαθιστούσαν μικρό μόνο ποσοστό των εισαγομένων από άλλες χώρες και αυτό παροδικώς. Απεναντίας, δε, με την ανάμειξη ελληνικών καπνών θα προέκυπτε μελλοντικώς βελτίωση των σιγαρέτων αυτών, συνεπώς δεν θα αργούσε να παρατηρηθεί αύξηση της κατανάλωσής τους.⁶⁸

Εντωμεταξύ, η αγγλική πρεσβεία στην Αθήνα, υπέβαλλε έκθεση τον Οκτώβριο του 1939, με σκοπό να καταδείξει τρόπους αύξησης των εισαγωγών ελληνικών καπνών, προκειμένου να μεγιστοποιηθεί κατά το δυνατόν, το συνάλλαγμα που εισέπραττε η Ελλάδα και να χρηματοδοτήσει τις προμήθειες οπλικών συστημάτων. Στο πλαίσιο αυτό σημειωνόταν, πως αν η Ελλάδα είχε κάποια στρατηγική σημασία για την Αγγλία, μόνο τα καπνά ήταν σε θέση να αυξήσουν τις ελληνικές εξαγωγές στην Αγγλία και αν το Αγγλικό Δημόσιο μπορούσε να υποστεί μια μικρή ζημία, θα ήταν δυνατή η σημαντική αύξηση των εξαγωγών ελληνικού καπνού.

Συγκεκριμένα, η Μεγάλη Βρετανία, εισήγαγε από την Ελλάδα κατά το 1938 περίπου 503 τόννους καπνών αξίας 108.000 λιρών. Βάσει του υπολογιζόμενου όγκου εισαγομένου καπνού από την Ελλάδα και των ποσοτήτων που διακινούνταν στην Αγγλία, προτάθηκε η κατά 5% ανάμειξη ελληνικών καπνών σε καπνά Virginia, δίχως επίδραση στην γεύση, το άρωμα και το χρώμα. Περαιτέρω, με ανάμειξη κατά 3% ελληνικών καπνών πίπας, θα υπήρχε ανάγκη αγοράς επιπλέον ποσοτήτων και τέλος, στα επανεξαγόμενα καπνά, μπορούσε να αναμειχθεί ελληνικός καπνός κατά 6%. Κατ' αυτόν τον τρόπο, θα προέκυπτε συνολικά πρόσθετη εισαγωγή 5.901 τόννων ελληνικών καπνών, οπότε το ελληνικό Κράτος θα εισέπραττε 1,475 εκατομμύρια λίρες (805 εκατομμύρια δραχμές). Τα επιπλέον έξοδα στην Αγγλία, που συνεπαγόταν η ανάμειξη των ελληνικών καπνών, με την επεξεργασία, την αποθήκευση και την απαραίτητη μείωση των τιμών προκειμένου να γίνει ελκυστική η χρήση τους, σήμαιναν μια απώλεια της τάξης των 295.000 λιρών για το αγγλικό κράτος, ποσό το οποίο όμως ήταν μηδαμινό, σε σχέση με το σύνολο των καπνικών φόρων που αυτό εισέπραττε και ανερχόταν ετησίως σε 90 εκατομμύρια λίρες. Δυστυχώς, η εξέλιξη των γεγονότων δεν επέτρεψε την εξέταση της ιδέας αυτής, η οποία άλλωστε παρουσιάστηκε αργά.⁶⁹

Εμπλοκή της Αγγλίας

Τα πολιτικά τεκταινόμενα στο εσωτερικό της Ελλάδας το πρώτο 6μηνο του 1936 συνέτειναν, ώστε η νέα προσωρινή συμφωνία με τους Άγγλους Ομολογιούχους να υπογραφεί μόλις στις 20 Αυγούστου και αφορούσε δύο Οικονομικές Χρήσεις. Η κυβέρνηση Μεταξά αποφάσισε να καταβάλει αυξημένο ποσοστό τόκων ανερχόμενο στο 40%, τόσο για το Οικονομικό Έτος 1935–1936, όσο και το 1936–1937.⁷⁰

⁶⁷ ΔΣΓΠΕΚ, «Τα ελληνικά καπνά εις την βρετανικήν αγοράν», *Δελτίον Καπνού*, Φεβρουάριος 1939, αριθ. 11, 26–27.

⁶⁸ Στο ίδιο, 28.

⁶⁹ The National Archives/Foreign Office (TNA/FO) 371/23769, *Memorandum Economic Position of Greece as an Interest to Great Britain*, by R. A. Denée, Athens, *Strictly Private & Confidential*, 12 October 1939.

⁷⁰ Κιτσίκης, 69, 71, 72.

Το καλοκαίρι του 1937, η Αθήνα θέλησε να επιχειρήσει έναν οριστικό συμβιβασμό με τους Άγγλους ομολογιούχους. Με επικεφαλής τον υφυπουργό Οικονομικών και τον διοικητή της ΤτΕ, η ελληνική αντιπροσωπεία ανέπτυξε την πρόταση για καταβολή ποσοστού 50% επί του τόκου και τελικής αποπληρωμής σε διάστημα 60 ετών, που αποτελούσε το ανώτατο όριο της δυναμικότητας της χώρας.⁷¹ Ωστόσο, οι ομολογιούχοι παρέμειναν ανένδοτοι στην άποψή τους, πως η ελληνική κυβέρνηση έπρεπε να παρουσιάσει νέα πρόταση επιδιώκοντας το ποσοστό να ανέλθει στο 65% των τόκων.⁷² Η ελληνική κυβέρνηση αναγκάστηκε εμπρός στο αδιέξοδο, να εξακολουθεί μονομερώς την καταβολή ποσοστού 40% και στις επόμενες δύο Οικονομικές Χρήσεις.

Στα τέλη του 1938 η Γερμανία ενσωμάτωσε την Τσεχοσλοβακία και η εξάπλωση της κρίσης αποφεύχθηκε με οδυνηρό συμβιβασμό για τις Δυτικές Δυνάμεις, που ουσιαστικά επέτρεψαν το τετελεσμένο. Αμέσως μετά, η ελληνική πλευρά έκανε ευθεία κρούση προς την Μεγάλη Βρετανία για αγορά οπλικών συστημάτων, κάτι στο οποίο συνηγορούσε και η βρετανική πρεσβεία, ώστε η Ελλάδα να αντισταθεί στην γερμανική επιρροή. Η αίτηση προς την βρετανική κυβέρνηση να ασκήσει πιέσεις στους καπνεμπόρους της χώρας, ώστε οι τελευταίοι να εισάγουν ικανές ποσότητες ελληνικών καπνών, προκειμένου η Ελλάδα να απεξαρτηθεί σε κάποιον βαθμό από την γερμανική οικονομική επιρροή, έγινε δεκτή από το Λονδίνο, όμως οι καπνέμποροι αρνήθηκαν να δεχθούν τις κυβερνητικές προτροπές και δεν άλλαξαν στάση. Τον Νοέμβριο, ο Βασιλιάς Γεώργιος Β' ευρισκόμενος στο Λονδίνο έθεσε εκ νέου το ζήτημα απορρόφησης ελληνικών καπνών, με την βρετανική κυβέρνηση να απαντά πως «δυστυχώς» δεν μπορούσε να ασκήσει πιέσεις στο ελεύθερο εμπόριο.⁷³

Τελικά, τον Δεκέμβριο του 1938 η βρετανική κυβέρνηση, ανακοίνωσε την απόφασή της να διαθέσει πιστώσεις ύψους περίπου 2 εκατομμυρίων λιρών στην Ελλάδα.⁷⁴ Συγκεκριμένα, η αγγλική κυβέρνηση, προώθησε νομοθεσία για την διάθεση προς όφελος του εθνικού συμφέροντος, ενός κονδυλίου 10 εκατομμυρίων λιρών –στα πρώτα στάδια της νομοθετικής πρωτοβουλίας υπήρχε ελπίδα για έγκριση 25 εκατομμυρίων– εκ των οποίων τα 2 προορίζονταν για την Ελλάδα, αμέσως μετά την Κίνα που θα λάμβανε 3 εκατομμύρια.⁷⁵ Αν και αρχικά, έγινε σκέψη από την πλευρά της αγγλικής κυβέρνησης για διασύνδεση του θέματος αυτού, με την εκκρεμότητα του ελληνικού χρέους προς τους Άγγλους ομολογιούχους, αυτό προκάλεσε την άμεση αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης και ο Βρετανός πρεσβευτής ανέφερε στο Λονδίνο, ότι κατά την γνώμη του οποιαδήποτε προσπάθεια διασύνδεσης των παρεχομένων πιστώσεων με τον διακανονισμό του ελληνικού χρέους, θα οδηγούσε σε γενικότερη αποτυχία.⁷⁶

Τον Ιανουάριο του 1939, είχε προωθηθεί σε Μεγάλη Βρετανία και Γαλλία, κατάλογος με το αναγκαίο προς προμήθεια υλικό για την Ελλάδα, σαφώς μεγαλύτερου ύψους από τις εγκριθείσες πιστώσεις. Σε συνάντηση των Άγγλων Στρατιωτικού, Ναυτικού και

⁷¹ ΤτΕ/ΚΕΠΟΕΤ-ΙΑΤΕ, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, Α3S1Y2F111, ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ· Κιτσίκης, 93–94.

⁷² ΤτΕ/ΚΕΠΟΕΤ-ΙΑΤΕ, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, Α3S1Y2F111, Υπόμνημα Ελληνικής Κυβέρνησης προς Πρόεδρο Επιτροπής Ομολογιούχων, 29 Ιουλίου 1937· Κιτσίκης, 93–94.

⁷³ Κιτσίκης, 81.

⁷⁴ Ιωάννης Κολιόπουλος, Παλινόρθωση–Δικτατορία–Πόλεμος 1935–1941, Ο βρετανικός παράγοντας στην Ελλάδα, (Αθήνα: Εστία, 1985), 170.

⁷⁵ TNA/ADM 116/3949, Foreign Office to Sir S. Waterlow (Athens), No 199, 19 December 1938 και 17 February 1939.

⁷⁶ TNA/ADM 116/3949, Sir. S. Waterlow (Athens), No 259, 30 December 1938.

Αεροπορικού Ακολουθών με τον Έλληνα πρωθυπουργό του ανέφεραν, ότι το ύψος των πιστώσεων θα μπορούσε να φθάσει υποθετικά τα 3 εκατομμύρια, καθώς δίχως αμφιβολία οι αγγλικές πολεμικές βιομηχανίες, θα ήταν σε ετοιμότητα να επεκτείνουν την πίστωση, σε συνεννόηση με την ελληνική κυβέρνηση. Ο Έλληνας πρωθυπουργός παρατήρησε με νόημα, ότι ήλπιζε το τελικό ύψος να είναι πέραν των 3 εκατομμυρίων και σε ερώτηση ανέφερε, πως αντίστοιχες διαπραγματεύσεις ήταν υπό εξέλιξη και με τους Γάλλους.⁷⁷ Το θέμα παραπέμφθηκε στο Τμήμα Εγγυήσεων Εξαγωγικών Πιστώσεων, το οποίο ξεκαθάρισε ότι δεν έπρεπε να αναμένεται επέκταση των παρεχομένων εγγυήσεων πιστώσεων.⁷⁸

Γεγονός είναι, πως μόλις τον Ιούλιο του 1939 υπεγράφη η συμφωνία, με την οποία το ύψος των βρετανικών πιστώσεων προς απόκτηση από την Ελλάδα οπλικών συστημάτων ανερχόταν σε 2.040.900 εκατομμύρια λίρες (1,114 δισεκατομμύρια δραχμές) με επιτόκιο 5% και χρόνο αποπληρωμής τα 20 έτη.⁷⁹

Η σύναψη της παραπάνω συμφωνίας, διευκολύνθηκε από την παράλληλη ευτυχή διευθέτηση στο Λονδίνο του ελληνικού χρέους. Μεταξύ ελληνικής κυβέρνησης, βρετανικής κυβέρνησης και ομολογιούχων, συμφωνήθηκε αναστελλομένου του χρεολυσίου, το ποσοστό καταβολής επί του συμβατικού τόκου να αυξηθεί από το Οικονομικό Έτος 1940–1941 και καθόλη την διάρκεια της εμπολέμου καταστάσεως της Αγγλίας σε 43%, από το 40% που κατέβαλλε η Ελλάδα τις πέντε προηγούμενες Χρήσεις.

Ετήσια καταβολή ποσοστού τόκων επί Δημοσίου Χρέους εξωτερικού

Οικονομικό Έτος	Ποσοστό
1932–1933	30%
1933–1934	27,5%
1934–1935	35%
1935–1936	35%
1936–1937	40%
1937–1938	40%
1938–1939	40%
1939–1940	40%
1940–1941	43%

Η λύση αυτή επιτεύχθηκε «δί' ελαχίστης, μηδαμινής αληθώς, θυσίας του Προϋπολογισμού και του συναλλαγματικού αποθέματος». Πράγματι, η επιβάρυνση για την ελληνική πλευρά από την αύξηση αυτή, ανερχόταν ετησίως σε 63,7 εκατομμύρια δραχμές, η οποία όμως μειωνόταν σε 31,5 εκατομμύρια, δεδομένου ότι την ίδια στιγμή η βρετανική κυβέρνηση είχε δεχθεί να παραιτηθεί ποσού 32,2 εκατομμυρίων που της αναλογούσε, προκειμένου να αυξηθεί το καταβλητέο ποσοστό στους ομολογιούχους.⁸⁰ Σε κάθε περίπτωση, με την τελευταία αυτή ελληνοβρετανική σύμβαση, η Αθήνα παραβίαζε τους

⁷⁷ TNA/ADM 116/3949, Enclosure in Athens Despatch No 31, Air Attache, Military Attache, Naval Attache to H. M. Minister, 24 January 1939.

⁷⁸ TNA/ADM 116/3949, *Assistance for Greece – The Supply of War Material to the Greek Government on credit terms*, 2 February 1939· 8 February 1939, Foreign Office to Sir S. Waterlow (Athens), No 24, R 850/31/19, 8 February 1939, όπως και 17 February 1939.

⁷⁹ Κολιόπουλος, 176.

⁸⁰ Τράπεζα της Ελλάδος, *Έκθεσις του Διοικητού, της Τραπέζης εξ ονόματος του Γενικού Συμβουλίου επί του Ισολογισμού του έτους 1939*, (Αθήναι: 1940), XLI· Βασιλείον της Ελλάδος, *Γενικός Προϋπολογισμός του Οικονομικού Έτους 1940–1941, Τεύχος Ι*, (Αθήναι: Εθνικό Τυπογραφείο, 1940), 16, 17· Κολιόπουλος, 90.

όρους της συμφωνίας του 1937 με το Βερολίνο και προχωρούσε σε οικονομικό πόλεμο κατά της Γερμανίας.⁸¹

Άλλες πηγές χρηματοδότησης

Τον Μάρτιο του 1935, η βενιζελική παράταξη επιχείρησε πραξικοπηματικά την κατάληψη της εξουσίας, αλλά απέτυχε. Αμέσως μετά ο υπουργός Αεροπορίας Γεώργιος Σχοινάς, συγκρότησε 70μελή επιτροπή με πρόεδρο τον Ιωάννη Δροσόπουλο, διοικητή της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, προς συλλογή εράνων υπέρ της Αεροπορίας, αλλά έπειτα από παρέλευση έτους, είχε συλλεγεί ποσό μόλις 20 εκατομμυρίων δραχμών.⁸² Η κυβέρνηση Μεταξά αποφάσισε να εντατικοποιήσει τη διαδικασία, αναλαμβάνοντας μετά τον Φεβρουάριο του 1937⁸³ να δώσει ώθηση στην δυναμική που είχε αναπτυχθεί, ώστε οδήγησε στην υπογραφή σχετικού νόμου.⁸⁴

Στο πλαίσιο αυτό, εντυπωσιακές ήσαν οι δωρεές του Αιγυπτιώτη Στυλιανού Σαρπάκη που προσέφερε 2 αεροπλάνα καταδίωξης Gloster Gladiator αξίας περίπου 9.200 λιρών και αυτή του επίσης Αιγυπτιώτη Δ. Κουταρέλλη για 2 αεροπλάνα καταδίωξης Avia 534 αξίας 15.000 λιρών, ενώ ο Γ. Κασίμης προσέφερε 10.000 λίρες και τέλος οι Αιγυπτιώτες πατήρ και υιός Κότσικας, 5.000 λίρες Αιγύπτου έκαστος.⁸⁵ Η πρωτοβουλία γνώρισε τεράστια επιτυχία, αφού ως την πολεμική εμπλοκή της χώρας, είχαν προσφερθεί συνολικά περίπου 320 εκατομμύρια δραχμές,⁸⁶ εκ των οποίων τελικά κατέστη δυνατή η διάθεση μόνο περίπου 180 εκατομμυρίων.⁸⁷

Καθώς η έκρηξη του πολέμου συνοδεύτηκε από την δυσχέρεια προμήθειας γερμανικών οπλικών συστημάτων, που αποτελούσαν την κυριότερη πηγή υλικού για τον ελληνικό Στρατό, τον Νοέμβριο του 1939 η ελληνική κυβέρνηση εξετάζοντας όλες τις δυνατές πηγές εξεύρεσης πόρων, συνήψε δάνειο ύψους 120 εκατομμυρίων δραχμών με το Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων, «διά την εκτέλεσιν έργων οχυρώσεων και την αγοράν όπλων διά τον Στρατόν Εκστρατείας». Ο τόκος ορίστηκε στο 5 ½% και η περίοδος αποπληρωμής σε 20 έτη, ενώ το προϊόν του δανείου θα καταβαλλόταν εντός του Οικονομικού Έτους 1939–1940, μετά από έγγραφη εντολή του υπουργού Οικονομικών.⁸⁸

⁸¹ Κακριδής, 146.

⁸² Οικονομάκος, *Η Ελληνική Αεροπορία (μέχρι του 1941)*, (Αθήναι: 1970), 176.

⁸³ ΦΕΚ, τ. Α', αριθ. φύλ. 119, 1 Απριλίου 1937, Αναγκαστικός Νόμος 570, 23^{ης} Μαρτίου, *περί δωρεάς του Ταμείου Συντάξεων Αυτοκινητιστών δι' αγοράν αεροπλάνου Πολεμικής Αεροπορίας*, 765.

⁸⁴ ΦΕΚ, τ. Α', αριθ. φύλ. 119, 26 Απριλίου 1937, Αναγκαστικός Νόμος 643 18^{ης} Απριλίου, *περί εράνων υπέρ της Β. Αεροπορίας*, 1001–1002.

⁸⁵ Οικονομάκος, 177, 178, όπως και Νικόλαος Χριστοφίλης, *Όπλα και καταρρίψεις της Ελληνικής Αεροπορίας 1940–1941*, (Αθήνα: εκδόσεις Δούρειος Ίππος, 2010), 58, 65. Σύμφωνα με έρευνα του Αντιπλοίαρχου (Ε) Νικολάου Χριστοφίλη ΠΝ, ο Οικονομάκος εκ παραδρομής σημειώνει το όνομα Γ. Κουταρέλης, ενώ το ορθό είναι Δημήτριος.

⁸⁶ Οικονομάκος, 178.

⁸⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ, Φ. 679/Α/4, Υπουργείο Εθνικής Αμύνης – Γραφείο Υπουργού – Τμήμα Ι προς Πρόεδρο Κυβερνήσεως, αριθ. 7260, 26 Ιουνίου 1942, όπου αναφέρεται πως από τους εράνους καταβλήθηκε ποσό 130 εκατομμυρίων δραχμών για την αγορά βομβαρδιστικών αεροπλάνων Potez (προφανώς λόγω της παρακράτησης των 11 εκ των 24 παραγγεληθέντων) και επιπλέον 50 εκατομμύρια διατέθηκαν για αγορά «οργάνων εξοπλισμού αεροπλάνων».

⁸⁸ ΦΕΚ, τ. Α', αριθ. φύλ. 512, 25 Νοεμβρίου 1939, Αναγκαστικός Νόμος 2109 11^{ης} Νοεμβρίου, *περί κυρώσεως της από 11 Ιουλίου 1939 μεταξύ Δημοσίου και Ταμείου Παρακαταθηκών και Δανείων συμβάσεως «περί χορηγήσεως παρά του Ταμείου Παρακαταθηκών και Δανείων εις το Ελληνικόν Δημόσιον δανείου*

Η ελληνική κυβέρνηση συνήψε και άλλα δάνεια για την κάλυψη των πολεμικών υπουργείων. Ενδεικτικά, μεταξύ 1938–1939, συνήψε δάνειο ύψους 11 εκατομμυρίων δραχμών με το Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων, προκειμένου να επιβληθεί την ανέγερση νέου κτιρίου για την Γενική Αποθήκη Υλικού Στρατού στον Πειραιά.⁸⁹ Επίσης, είναι ενδιαφέρον, ότι προκειμένου να ανανεωθεί ο φορητός οπλισμός και των Σωμάτων Ασφαλείας, υπεγράφη τον Μάιο του 1939 σύμβαση ύψους 35 εκατομμυρίων δραχμών με το Ταμείο Αλληλοβοηθείας Οπλιτών Βασιλικής Χωροφυλακής.⁹⁰

Ως έσχατο μέτρο, η κυβέρνηση σκέφθηκε την επιβολή πρόσθετης (προσωρινής) φορολογίας. Η περαιτέρω επιδείνωση της διεθνούς κατάστασης στις αρχές του 1940, προβαλλόταν ως η γενεσιουργός αιτία των νέων μέτρων, όπως φαίνεται στην αιτιολογική έκθεση.⁹¹ Ως εκ τούτου, τον Απρίλιο του 1940 νομοθετήθηκε η προσωρινή και επί ζετία αύξηση των φορολογικών ποσοστών στους ιδιοκτήτες οικοδομών, μισθωτούς με υψηλά εισοδήματα, μερισματούχους και μετόχους, στις εμπορικές και βιομηχανικές επιχειρήσεις, στους εφοπλιστές, ενώ θεσπιζόταν μια ελαφρά φορολόγηση στους αγρότες, προκειμένου να χρηματοδοτηθούν εργασίες για την οχύρωση και την αεροπορική άμυνα (προφανώς παθητικά έργα, όπως καταφύγια).⁹²

Σύμφωνα με τους κυβερνητικούς σχεδιασμούς, οι παραπάνω φόροι, θα απέφεραν έσοδα περίπου 780 εκατομμυρίων δραχμών, ποσό ιδιαίτερα σοβαρό, το οποίο όμως δεν έμελλε να αξιοποιηθεί εξαιτίας των ραγδαίων εξελίξεων τους επόμενους μήνες.⁹³

120.000.000 δραχμών διά την εκτέλεσιν έργων οχυρώσεων και την αγοράν όπλων διά τον Στρατόν Εκστρατείας», 3343–3344. Η δανειακή σύμβαση είχε υπογραφεί στις 7 Ιουλίου 1939 και αφορούσε ποσό 70 εκατομμυρίων δραχμών, δίχως, όμως, τελικά να παρασχεθεί το ποσό, καθώς στην συνέχεια η σύμβαση δεν κυρώθηκε. Εντωμεταξύ, το Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων, αποφάσισε να χορηγήσει επιπλέον πιστώσεις ύψους 50 εκατομμυρίων δραχμών, οπότε ακυρώθηκε η προηγούμενη συμφωνία και στις 11 Νοεμβρίου υπεγράφη νέα για 120 εκατομμύρια.

⁸⁹ ΦΕΚ, τ. Α', αριθ. φύλ. 257, 22 Ιουνίου 1939, Αναγκαστικός Νόμος 1810 20^{ης} Ιουνίου, *περί κυρώσεως της από 6 Μαΐου 1939 συμβάσεως «περί συνομολογήσεως δανείου υπό του Δημοσίου δραχμών 4.000.000»*, 1672–1673.

⁹⁰ ΦΕΚ, τ. Α', αριθ. φύλ. 228, 7 Ιουνίου 1939, Αναγκαστικός Νόμος 1785 31^{ης} Μαΐου, *περί της κυρώσεως της από 6^{ης} Μαΐου 1939 συμβάσεως περί χορηγήσεως υπό του Ταμείου Αλληλοβοηθείας Οπλιτών Β. Χωροφυλακής εις το Ελληνικόν Δημόσιον δανείου 35.000.000 δραχμών διά την προμήθειαν υπό του Υφυπουργείου Δημοσίας Ασφαλείας πολεμικών όπλων και φυσιγγίων διά τας ανάγκας των Σωμάτων Ασφαλείας*, 1496.

⁹¹ ΦΕΚ, τ. Α', αριθ. φύλ. 118, 6 Απριλίου 1940, Αναγκαστικός Νόμος 2286 5^{ης} Απριλίου, *περί επιβολής επί τριετίαν προσθέτων φορολογικών ποσοστών επί των καθαρών προσόδων δι' οχυρώσεις και αεροπορικήν άμυναν*, 1037–1038· ΦΕΚ, τ. Α', αριθ. φύλ. 118, 6 Απριλίου 1940, Αναγκαστικός Νόμος 2287 5^{ης} Απριλίου, *περί επιβολής επί τριετίαν προσωρινού φόρου επί της γεωργικής παραγωγής δι' οχυρώσεις και αεροπορικήν άμυναν*, 1038–1043.

⁹² Το 1940 ήταν δυνατή η απορρόφηση για την οχύρωση, κονδυλίων έως και 600 εκατομμυρίων δραχμές, βλ. Βλάσσης, *Οι Εξοπλισμοί*, 453, όπου ΑΣΕΑ, *Πρακτικό υπ' αριθ. 69, περί αναγκών εις πολεμικόν υλικόν μετά την ματαίωσιν των εξ Αγγλίας και Γαλλίας προμηθειών (συνέχισις της προηγούμενης συνεδριάσεως)*, 16 Ιουλίου 1940.

⁹³ Βασιλείον της Ελλάδος, *Γενικός Προϋπολογισμός του Οικονομικού Έτους 1940–1941, Τεύχος Ι*, (Αθήναι: Εθνικό Τυπογραφείο, 1940), 9, όπου κατά τον συνταχθέντα τον Μάρτιο του 1940 Προϋπολογισμό, υπήρχε πρόβλεψη για είσπραξη υπέρ της οχύρωσης 80 εκατομμυρίων δραχμών από την επιβολή πρόσθετου ποσοστού επί μερικών αμέσων φόρων (γεωργία), καθώς και 700 εκατομμυρίων δραχμών από έκτακτο προσωρινό φόρο επί των κερδών των φορτηγών πλοίων.

Επίμετρο

Αρχικά, ήταν η Γερμανία η οποία έδωσε διέξοδο χάρη στα συσσωρευμένα ενεργητικά υπόλοιπα που είχαν προκύψει από την μαζική και τεράστια σε όγκο εισαγωγή ελληνικών καπνών από την χώρα αυτή. Η σύμπτωση της ύπαρξης μεγάλης αγοράς για τα ελληνικά καπνά στην Γερμανία, μιας χώρας με ανεπτυγμένη πολεμική βιομηχανία, σε συνδυασμό με το clearing που αναγκαστικά παρήγαγε συσσώρευση κεφαλαίου σε συναλλαγμα υπέρ της ελληνικής πλευράς, υπήρξε ιδανική για την επίλυση του επείγοντος προβλήματος επανεξοπλισμού των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων. Η άριστη αυτή συναλλαγματική βάση δεν θα ήταν διαθέσιμη στην περίπτωση της δεύτερης σε σπουδαιότητα αγοράς του ελληνικού καπνού, αυτή των ΗΠΑ, καθώς η μη ύπαρξη συμφωνίας clearing με την χώρα αυτή, δεν θα οδηγούσε απαραίτητα στην δέσμευση συναλλαγματικού κεφαλαίου, το οποίο θα μπορούσε να διοχετευθεί προς κάλυψη των ελληνικών εξοπλιστικών κενών.

Στην συνέχεια, εξαιτίας των προβλημάτων στην υπογραφή και παραλαβή του υλικού από την Γερμανία, ήδη από το 1937, η ελληνική κυβέρνηση εκμεταλλευόμενη τις καλές πολιτικοστρατιωτικές σχέσεις με Μεγ. Βρετανία και Γαλλία που κι αυτές διέθεταν δυνατότητα χρηματοδότησης αλλά και εξασφάλισης των συγκεκριμένων ελληνικών. Ωστόσο, η βραδύτητα ανταπόκρισης, και ο πρόωρος, την άνοιξη του 1940, αποκλεισμός της Γαλλίας, μιας σημαντικής πηγής πολεμικού εφοδιασμού, από την οποία ακριβώς εκείνη την στιγμή αναμενόταν μεγαλύτερη ευχέρεια παροχής πολυτίμου υλικού, ήταν συγκλονιστική για την ελληνική πολιτικοστρατιωτική ηγεσία.

Η διαρκώς επιδεινούμενη διεθνής σκηνή από τα τέλη του 1938 και μετά, κατέστησε δυσχερή την παραλαβή οπλικών συστημάτων που είχαν συμβασιοποιηθεί, *εξουδετερώνοντας* ακόμα και επικουρικά εργαλεία όπως οι έρανοι που διεξάγονταν στο εσωτερικό της Ελλάδας προς εξεύρεση πρόσθετων πόρων.

Σε κάθε περίπτωση, την 5ετία Σεπτεμβρίου 1935 (όταν αποδεσμεύτηκαν οι πρώτοι σημαντικοί πόροι από την κυβέρνηση Τσαλδάρη) έως τον Οκτώβριο 1940 οπότε η κυβέρνηση Μεταξά αντιμετώπισε την ιταλική εισβολή, οι συνολικές πιστώσεις που κατεγράφησαν στις Έκτακτες Δαπάνες των Γενικών Προϋπολογισμών για τα πολεμικά υπουργεία την περίοδο 1935–1940, ξεπέρασαν τα 12 δισεκατομμύρια δραχμές και λαμβανομένων υπόψιν επιπλέον πόρων που εξευρέθηκαν προσέγγισαν τα 13 δισεκατομμύρια.⁹⁴ Μικρή αίσθηση του βαθμού επιτυχίας του τιτάνιου έργου ικανοποίησης των επιχειρησιακών απαιτήσεων των Επιτελείων με την απόκτηση νέου υλικού, παρέχει η σύγκριση αυτών των σχεδόν 13 δισεκατομμυρίων δραχμών που παρασχέθηκαν, με το ποσό των 20 δισεκατομμυρίων δραχμών που υπολόγιζαν τα Επιτελεία ότι απαιτούνταν κατά το 1935 (βλ. σημ. 1).

Ο Κωνσταντίνος Δ. Βλάσσης φοίτησε στις ΗΠΑ αποκτώντας Bachelor of Computer Science και Master of Business Administration – Management από το New York Institute of Technology (N.Y.I.T.). Απέκτησε μεταπτυχιακό του Τμήματος Πολιτικών Επιστημών & Ιστορίας στην Νεότερη & Σύγχρονη Ιστορία από το Πάντειο Πανεπιστήμιο. Από το 1994, συνεργάστηκε με περιοδικά του

⁹⁴ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωάννη Μεταξά, Φ. 104, ΔΑΠΑΝΑΙ ΠΟΛΕΜΙΚΩΝ ΥΠΟΥΡΓΕΙΩΝ, 30 Απριλίου 1940. Στους πίνακες, δεν υπολογίζονται: α') οι έρανοι υπέρ της Αεροπορίας που απέφεραν περίπου 320 εκατομμύρια, β') οι διευκολύνσεις ύψους 300 εκατομμυρίων που παρασχέθηκαν από την ΤτΕ στην ΕΕΠΚ για την παραγωγή βλημάτων Πυροβολικού, γ') οι κρατικές ενισχύσεις ύψους 70 εκατομμυρίων, προς τους Σιδηροδρόμους Ελληνικού Κράτους.

ειδικού Τύπου, με το ενδιαφέρον να επικεντρώνεται στην μελέτη της διπλωματικής και κυρίως της ελληνικής στρατιωτικής ιστορίας κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Έχει συγγράψει τα βιβλία: Η Μάχη της Κριμαίας (Σεπτέμβριος 1941–Ιούλιος 1942), *Επικοινωνίες*, 2004. Οι Εξοπλισμοί της Ελλάδας (1936–1940), *Δούρειος Ίππος*, 2013. Τα τεθωρακισμένα στον Ελληνικό Στρατό (1920–1940), *Δούρειος Ίππος*, 2017. Πρόσφυγες, Οικονομία & Νομοθεσία κατά την Μικρασιατική Εκστρατεία, ο Επίμαχος Νόμος 2870/1922, «Περί της παρανόμου μεταφοράς προσώπων ομάδων ερχομένων εις Ελληνικούς λιμένας εκ της αλλοδαπής», *Δούρειος Ίππος*, 2020. Οι τελευταίες ημέρες του Αρμοστή, *Archive*, 2022 και Οίκαδε – ο κυβερνητικός και πολεμικός σχεδιασμός το κρίσιμο 1922, *Archive*, 2022.

ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ & ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ

Ο επίμαχος Νόμος 2870/1922
«Περί της παρανόμου μεταφοράς προσώπων ομάδων ερχομένων
εις Ελληνικούς λιμένας εκ της αλλοδαπής»

Κωνσταντίνος Α. Βλάσσης

ΔΟΥΡΕΙΟΣ ΙΠΠΟΣ
2020

